

‘હું પરમાત્મા છું’

સિદ્ધાંત હૃદયગત કરવાનો ઊપાય

◆ પ્રકરણની રૂપરેખા

❖ પ્રાસ્તાવિક

❖ ૧. તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ તેના નિયત ક્રમાનુસાર કરવો જોઈએ.

૧. પારિભાષિક પરિચયનો અભ્યાસ
૨. સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ
૩. દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ
૪. દ્રવ્ય વિશેષનો અભ્યાસ
૫. મોક્ષમાર્ગનો અભ્યાસ

❖ અંચલિકા

❖ ૨. તત્ત્વજ્ઞાનના જે સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનો હોય તેનો પાંચ પ્રકારે અર્થ વિચારી તેના ભાવાર્થને ગ્રહણ કરવો જોઈએ.

૧. શબ્દાર્થ
૨. નયાર્થ
૩. મતાર્થ
૪. આગમાર્થ
૫. ભાવાર્થ

❖ ૩. તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતનાં ભાવાર્થને

ગ્રહણ કર્યા પછી તેને હૃદયગત કરવા માટે તેના યોગ્ય ક્રમાનુસાર આગળ વધવું જોઈએ.

❖ ઉપસંહાર

‘હું પરમાત્મા હું’
હૃદયગત કરવાનો ઉપાય દર્શાવતું
આચાર્યશ્રી કુંદકુંદનું કથન

નિર્દેશને નિહંદ્ર, નિર્મમ, નિઃશરીર, નીરાગ છે, નિર્દોષ, નિર્ભય, નિરવલંબન, આત્મા નિર્મૂઢ છે. નિર્વ્યથ છે, નિષ્કામ છે, નિઃક્રોધ, જીવ નિર્માન છે, નિઃશબ્દ તેમ નીરાગ, નિર્મદ, સર્વદોષવિમુક્ત છે. સ્ત્રી-પુરુષ આદિક પદાર્થો, રસવાર્ણાંધસ્પર્શ ને સંસ્થાન તેમ જ સંહનન સૌ છે નહીં જીવદ્રવ્યને. જીવ શેતલાગુણ, અરસરુપ, અગંધશબ્દ, અવ્યક્ત છે, વળી લિંગગ્રહણવિહીન છે, સંસ્થાન ભ્રામ્યું ન તેલે. જેવા જીવો છે સિદ્ધિગત તેવા જીવો સંસારી છે, જેથી જનમમરણાદિહીન ને આષ્ટગુણ સંયુક્ત છે.

ભાવાર્થ : તત્ત્વજ્ઞાનનાં અભ્યાસ દ્વારા પોતાના ત્રિસાળ ધ્રુવ પરમાત્મ સ્વભાવને ઓળખવો તે જ ‘હું પરમાત્મા હું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનો ઉપાય છે. પોતાનો પરમાત્મસ્વભાવ કેવો છે?

પોતાનાં પરમાત્મસ્વભાવને શિક્ષા કે સજાનાં કારણભૂત સમસ્ત કર્મોનો અભાવ હોવાથી તે નિર્દેશ છે. તે ક્ષેત રહિત એકત્વસ્વરૂપે હોવાથી નિહંદ્ર છે. મમતા રહિત હોવાથી નિર્મમ અને શરીર રહિત હોવાથી નિઃશરીર છે. શુભાશુભરાગ વગરનો હોવાથી નીરાગ છે. અઠાર પ્રકારના દોષથી રહિત પરમ પવિત્ર પદાર્થ હોવાથી નિર્દોષ છે. પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સદાય સુરક્ષિત રહેવાથી તે નિર્ભય છે. પરદ્રવ્યનું અવલંબન નહિ હોવાથી નિરવલંબન છે. મૂઢતા વિનાનો હોવાથી નિર્મૂઢ છે. પોતાનાં પરમાત્મસ્વભાવને સમસ્ત પરિગ્રહોનો પરિત્યાગ હોવાથી તે નિર્ગથ છે. તેને કોઈપણ પ્રકારની કામના કે વાંછા ન હોવાથી તે નિષ્કામ છે. પરદ્રવ્ય પરિણતિ બિલકુલ ન હોવાથી તે નિઃક્રોધ છે. પરમ સમસ્તર્કાભાવસ્વરૂપ હોવાથી નિર્માન છે. મિથ્યાત્વ, માયા અને નિદાનરૂપ શત્રુઓથી રહિત હોવાથી નિઃશત્રુ છે. મોહ-રાગ-દ્વેષાદિ ચિદ્વિસ્રાવોનો અભાવ હોવાથી નીરાગ છે. નિઃશેષપણે અંતર્મુખ હોવાથી નિર્મદ છે. દ્રવ્યકર્મ - ભાવકર્મ - નોકર્મનો અભાવ હોવાથી સર્વદોષમુક્ત છે.

પોતાનાં શુદ્ધ પરમાત્મસ્વભાવને સ્ત્રી-પુરુષ-નપુરુસાદિ પદાર્થો નથી. શુદ્ધ જીવદ્રવ્યમાં સ્પર્શ-રસ-ગંધ-વાણ નથી. સંસ્થાન તેમજ સંહનન પણ નથી.

હે ભવ્ય! પોતાનાં ત્રિસાળ ધ્રુવ શુદ્ધાત્માને તું અસ્ત, અરૂપ, અગંધ, અશબ્દ તેમજ અવ્યક્ત જાણ. લિંગાર્થી અગ્રાહ્ય અને સંસ્થાનથી અનિર્દેષ એવા પોતાનાં પરમાત્મસ્વભાવને જાણ.

આ રીતે પરમાત્મસ્વભાવની અપેક્ષાએ જેવા સિદ્ધ આત્માઓ છે તેવા જ સંસારી જીવો છે. જેથી પોતાનો આત્મા પણ સિદ્ધ ભગવાનની જેમ જન્મ-જરા-મરણથી રહિત અને આઠ પ્રકારના મહાન ગુણોથી સંયુક્ત છે તેમ સમજી શકાય છે.

(નિયમસાર : ગાથા ૪૩ થી ૪૭)

(આલિની)

अयि कथमपि मृत्वा, तत्त्वकौतूहली सन्
अनुभव भवमूर्तेः, पार्श्ववर्ती मुहूर्तम् ।
पृथगथ विलसन्तं, स्वं समालोक्य येन
त्यजसि झगिति मूर्त्या, साकमेकत्वमोहम् ॥

ભાવાર્થ : હે ભાઈ ! તું કોઈપણ રીતે મહા કષ્ટે કે મરણિયો પ્રયત્ન કરીને તત્ત્વોનો કૌતૂહલી થઈને તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો હૃદયગત કરવાનો ઉપાય કર. તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો હૃદયગત થવાથી આ શરીરાર્હિ મૂર્ત દ્રવ્યનો એક મુહૂર્ત માટે પણ પાડોશી થઈને આત્માનો અનુભવ લાવે. થશે કે જેથી પોતાના આત્માને વિલાસરૂપ, સર્વ પરદ્રવ્યોથી જુદો જોઈ શકાશે. અને તેમ થવાથી આ શરીરાર્હિક મૂર્તિ પ્રદુગ્ધદ્રવ્ય સાથેનો અનાદિનો એકપણાના મોહને તું તુરત જ છોડશે.

(સમયસાર : આત્મખ્યાતિ : શ્લોક : ૨૩)

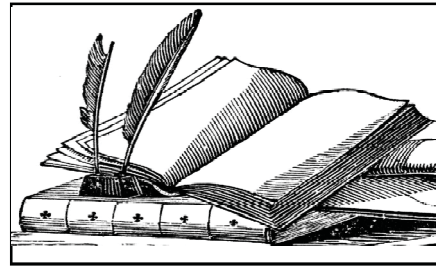
ઉપરોક્ત શ્લોકમાં આચાર્યદેવે મહાકષ્ટે કે મરણિયો પ્રયત્ન કરીને પણ તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો હૃદયગત કરવાનો ઉપાય કરવાની શીખ આપી છે. સામાન્યપણે તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સમજવા

અઘરા કે મુશ્કેલ માનવામાં આવે છે. પરંતુ આ સિદ્ધાંતો સમજવાનો યોગ્ય ઉપાય અજમાવવામાં આવે તો તે બિલકુલ અઘરા હોતા નથી.

તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો પોતાના આત્માની જ બાબત છે. પોતાના માટે પોતાની બાબત સમજવી અઘરી કે મુશ્કેલ હોતી નથી. તેથી પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સમજવા સહજ અને સુગમ હોય છે. પણ તે માટે તેના યોગ્ય અભ્યાસક્રમને અનુસરવો જરૂરી હોય છે.

‘હું પરમાત્મા છું’ એ તત્ત્વજ્ઞાનનો શિરમોર સિદ્ધાંત છે. તત્ત્વજ્ઞાનના કોઈપણ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ આવશ્યક છે. તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રયોજનભૂત અભ્યાસ પછી જે તે સિદ્ધાંતના ભાવાર્થને ગ્રહણ કરી તેના યોગ્ય ક્રમાનુસાર આગળ વધવાથી તે સિદ્ધાંત હૃદયગત થઈ શકે છે. તેથી તેને હૃદયગત કરવા માટેનો ઉપાય નીચે પ્રમાણે કરવો જોઈએ.

૧. તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ તેના નિયત ક્રમાનુસાર કરવો જોઈએ.
૨. તત્ત્વજ્ઞાનના જે સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનો હોય તેનો પાંચ પ્રકારે અર્થ વિચારી તેના ભાવાર્થને ગ્રહણ કરવો જોઈએ.
૩. તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતના ભાવાર્થને ગ્રહણ કર્યા પછી તેને હૃદયગત કરવા માટે તેના યોગ્ય ક્રમાનુસાર આગળ વધવું જોઈએ.

૧. તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ તેના નિયત ક્રમાનુસાર કરવો જોઈએ.

તત્ત્વજ્ઞાનના કોઈપણ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરતાં પહેલા મૂળ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ આવશ્યક હોય છે. તત્ત્વજ્ઞાનનો આ અભ્યાસ તેના સિદ્ધાંતોને હૃદયગત થવામાં પણ સહાયક બને છે. પણ આ અભ્યાસ તેના નિયત ક્રમાનુસાર કરવો જોઈએ. લૌકિક શિક્ષણમાં જેનો પ્રાથમિક અભ્યાસ જ કાચો હોય તે કોલેજના અભ્યાસમાં આગળ વધી શકતો નથી. એકડો જ આવડતો ન હોય તેને ગણિતનું કોઈ જ્ઞાન આવડતું નથી, ક્કો-બારાક્ષરી આવડ્યા વિના લખતા-વાંચતા આવડે નહિ. પાયાનો નીચલો અભ્યાસ પાકો કર્યા વિના ઉપલા અભ્યાસમાં સફળતા આવતી નથી. તેમ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી પાયાની બાબતો સમજ્યા વિના પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ થઈ શકે નહિં. તેથી મૂળભૂત પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ તેના નિયત ક્રમાનુસાર કરવો જરૂરી છે. આ અભ્યાસનો ક્રમ નીચે મુજબ છે.

- ૧.૧. પારિભાષિક પરિચયનો અભ્યાસ
- ૧.૨. સત્જ્ઞાત્રોનો અભ્યાસ
- ૧.૩. દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ
- ૧.૪. દ્રવ્ય વિશેષનો અભ્યાસ
- ૧.૫. મોક્ષમાર્ગનો અભ્યાસ

૧.૧. પારિભાષિક પરિચયનો અભ્યાસ

પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોને લગતા પારિભાષિક શબ્દોના ભાવથી વાકેફ થવું તેને પારિભાષિક પરિચયનો અભ્યાસ કહે છે.

તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સંબંધી સાંકેતિક સંજ્ઞાઓ કે શબ્દોને પરિભાષા કહે છે. પરિભાષા સાથે સંબંધ ધરાવતાં શબ્દોને પારિભાષિક શબ્દો કહે છે. આ પારિભાષિક શબ્દોની ધાતુ, તેની વ્યુત્પત્તિ, તેનો નિરુક્તિ અર્થ, આશય, તાત્પર્ય, પ્રયોજન, હેતુ વગેરે સંબંધી જાણકારી પ્રાપ્ત કરવી તેને તેનો ભાવ કહે છે. આવા પારિભાષિક શબ્દોના ભાવથી વાકેફ થવું તેને પારિભાષિક પરિચયનો અભ્યાસ કહે છે.

તત્ત્વજ્ઞાનના કોઈપણ સિદ્ધાંતની સમજ મેળવતાં પહેલા તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી પારિભાષિક પરિચય મેળવવો જરૂરી હોય છે. પારિભાષિક પરિચયના અભ્યાસ વિના તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોની આંટીઘૂંટી ઉકેલાતી નથી.

હર કોઈ વિદ્યા, કલા કે વિજ્ઞાનની તેની પોતાની આગવી પરિભાષા (Exclusive Terminology) હોય જ છે. આવી પરિભાષા જાણ્યા વિના તેની કોઈ વાત સમજી શકાતી નથી. વૈજ્ઞાનિકો વિજ્ઞાનની પરિભાષા (Science Terminology)માં વાત કરે છે ત્યારે સામાન્યજન શૂન્યમનસ્ક થઈને સાંભળતો રહી જાય છે. ડોક્ટરો તેમની વૈદકીય પરિભાષા (Medical Terminology)માં દર્દ અને દવા સંબંધી વાત કરે છે પણ દર્દી દિગ્મૂઢ બનીને જોતો રહે છે. વકીલો કાયદાકીય પરિભાષા (Legal Terminology)માં કોર્ટમાં દલીલો કરે છે પણ અસીલને કોઈ સૂઝ પડતી નથી. અધિકારીઓ વહીવટી ભાષા (Administrative Terminology)માં વાત કરે છે ત્યારે અરજદારનો કોઈ ગતાગમ પડતી નથી. તે જ રીતે પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષાથી અજાણ મુમુક્ષુ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના સી.ડી. પ્રવચનો સાંભળીને પણ કાંઈ સમજતો નથી. આ રીતે જે તે ક્ષેત્રથી માહિતગાર થવા માટે તે સંબંધી પારિભાષિક પરિચય જરૂરી

હોય છે. તેમ પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોના અભ્યાસ માટે પણ પારિભાષિક પરિચયનો અભ્યાસ આવશ્યક છે.

તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષા અઘરી હોતી નથી પણ તેનો પરિચય ન હોવાથી તે અઘરી લાગે છે. રૂપિયા-પૈસા, વેપાર-ધંધા, ખાવું-પીવું જેવા રોજના વપરાશના શબ્દો આપણને જરાય અઘરા લાગતા નથી. તે આપણા જીવન સાથે વણાઈ ગયેલા હોય છે. પણ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, ઉત્પાદ-વ્યય-દ્રોવ્ય, કર્તા-કર્મ, ઉપાદાન-નિમિત્ત, એકાંત-અનેકાંત, ભાવ્ય-ભાવક, વ્યાપ્ય-વ્યાપક, સ્યાદાદ, સમભંગી, પારિણામિકભાવ જેવા શબ્દો અઘરાં લાગે છે. તેનું કારણ તેનો ઉપયોગ અને પરિચય નથી તે જ છે.

તત્ત્વજ્ઞાનમાં પ્રવેશ પામવા માટે સૌ પ્રથમ કથાનુયોગથી શરૂઆત કરી શકાય. મહા-પુરૂષોના જીવન-કવનની વાર્તા સૌને ગમે છે. ત્યાર પછી પારિભાષિક પરિચય મેળવવા માટે મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક, દ્રવ્યસંગ્રહ, છ ઢાળા, ઈષ્ટોપદેશ, સમાધિતંત્ર, સ્વામીકાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા, આત્માનુ-શાસન, પદ્મનંદીપંચવિંશતિ, પરમાત્મપ્રકાશ, યોગસાર, ભગવતી આરાધના, જૈન સિદ્ધાંત પ્રવેશિકા, રત્નકરંડ શ્રાવકાસાર, તત્ત્વાર્થસૂત્ર, ગુરુદેવશ્રીનાં વચનામૃત, બહેનશ્રીનાં વચનામૃત વગેરેનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સી.ડી. પ્રવચનો, પૂજ્ય બહેનશ્રીની તત્ત્વચર્ચાની સી.ડી. તેમજ અન્ય વિદ્વાનોના પ્રવચનો સાંભળવા જોઈએ. પરસ્પર તત્ત્વચર્ચા અને પૂછપરછ કરવી જોઈએ આમ કરવાથી પારિભાષિક શબ્દોનો પરિચય જરૂર થઈ જશે. તેમ જ તત્ત્વજ્ઞાનની રુચિ પણ કેળવાશે.

પારિભાષિક પરિચય મેળવેલ જીવ તત્ત્વજ્ઞાનના

સિદ્ધાંતો સમજવા સજ્જ થઈ શકે છે. આપણા પ્રસ્તુત વિષયભૂત સિદ્ધાંત ‘હું પરમાત્મા છું’ને સમજવા માટે વસ્તુનું અનેકાંત સ્વરૂપ, આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, સ્યાદાદ, જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન-આચરણ, દ્રવ્યદૃષ્ટિ, પર્યાયદૃષ્ટિ, દ્રવ્યસ્વભાવ, પર્યાયસ્વભાવ, પરમાત્મદશા, પામરદશા જેવા પારિભાષિક શબ્દોનો પરિચય અત્યંત આવશ્યક છે.

‘હું પરમાત્મા છું’ જેવા કોઈ પણ સિદ્ધાંતને સમજીને હૃદયગત કરવા માટે પારિભાષિક પરિચય પ્રાપ્ત કર્યા પછી સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

૧.૨. સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ

પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સત્શાસ્ત્ર પ્રરૂપિત હોય છે. સત્શાસ્ત્રો પ્રરૂપિત તત્ત્વજ્ઞાન અને તેનાં સિદ્ધાંતોને હૃદયગત કરવા સત્શાસ્ત્રોના પાઠગામી થવું તેને સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કહે છે.

શાસ્ત્રા પુરુષના વચનો અનુસાર રચાયેલ રચનાને ‘શાસ્ત્ર’ કહે છે. પારમાર્થિક જગતમાં જેનું શાસન પ્રવર્તે છે એવા વીતરાગી સર્વજ્ઞ હિતોપદેશી જિનેન્દ્ર ભગવાનને શાસ્ત્રા પુરુષ કહે છે. જિનેન્દ્ર ભગવાનની દિવ્યવાણી અને તે અનુસાર ગણધર-આચાર્ય-મુનિવરો દ્વારા રચાયેલ રચનાને શાસ્ત્ર કહે છે. આવું શાસ્ત્ર હંમેશા ‘સત્’ વિશેષણથી સુશોભિત હોય છે. સત્ શબ્દ આદરયુક્ત વિશેષણ છે. તે ઉપરાંત તે સત્ય તેમજ સનાતન અર્થને પણ બતાવે છે. તેથી જિનેન્દ્ર ભગવાનની વાણી અનુસાર ગણધર-આચાર્યાદિ પ્રરૂપિત રચના કે જેનું કથન સત્ય, સનાતન

અને આદરયુક્ત હોય છે તે સત્શાસ્ત્ર છે. આ સત્શાસ્ત્રો દ્વારા પ્રરૂપિત સિદ્ધાંતોને હૃદયગત કરવા માટે તેનો સર્વાંગી અભ્યાસ કરીને તેમાં પારંગત થવું તેને સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કહે છે.

વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ સત્શાસ્ત્રોના ચાર પ્રકારના વિભાગને ચાર અનુયોગ કહે છે. આ અનુયોગ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે સાધુ દ્વારા રચાયેલ હોય છે. પ્રથમાનુયોગ, કરણાનુયોગ, ચરણાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગ એમ ચાર પ્રકારના અનુયોગ પૈકી તત્ત્વજ્ઞાનના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો દ્રવ્યાનુયોગ દ્વારા પ્રરૂપિત હોય છે. તેથી તત્ત્વજ્ઞાનના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોને સમજવા માટે દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ ખાસ જરૂરી હોય છે. આ દ્રવ્યાનુયોગ પ્રરૂપિત સિદ્ધાંતોને હૃદયગત કરવાનો ઉપાય કરવા તેનો અભ્યાસ કરવો તે જ સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ છે.

દ્રવ્યાનુયોગના અનેક શાસ્ત્રો અત્યારે ઉપલબ્ધ છે. પણ તેમાં શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવકૃત સમયસાર, પ્રવચનસાર, પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ, નિયમસાર અને અષ્ટપ્રાભૂત એ પાંચ પરમાગમો મુખ્ય છે. વર્તમાન સમયમાં આ શાસ્ત્રો માતૃભાષામાં પણ ઉપલબ્ધ છે. પરંતુ આ સમયસારાદિ શાસ્ત્રોની બધાં સ્તુતિ બોલે છે, તેની પુજા પણ કરે છે. પરંતુ તેનો અભ્યાસ કરનારા બહુ ઓછા હોય છે. તેથી તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સમજનારા પણ ઓછા જ હોય છે

તત્ત્વજ્ઞાનના મૂળ સિદ્ધાંતો અને તેની સમજણ આચાર્યદેવના મૂળ શાસ્ત્રોમાંથી જ મળે છે. મૂળ શાસ્ત્રોના અભ્યાસ વિના તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સમજવા શક્ય નથી. મૂળ શાસ્ત્રોમાં પણ કુંદકુંદાચાર્યદેવના પાંચ પરમાગમોનો ખાસ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. કેમ કે, જૈન દર્શનનું સાચું તત્ત્વજ્ઞાન અને તેની સમજણ તેમાં જ સમાવિષ્ટ છે. કુંદકુંદાચાર્યદેવના પાંચ પરમાગમોનો અભ્યાસ

ન હોય અને કોઈ એવો દાવો કરે કે મને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની સંપૂર્ણ સમજ છે તો તે યથાર્થ નથી.

કેટલાંક લોકો આચાર્યદેવનાં મૂળ શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી અળગાં રહે છે અને તે શાસ્ત્રોના આધારે રચાયેલાં અને અન્ય વિકાનોના પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરે છે. પરંતુ આચાર્ય-દેવની મૂળ રચના જ સત્શાસ્ત્રની ગણનામાં આવે છે અને તે જ તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સમજવા માટેનું મૂળ પાઠ્યપુસ્તક બની રહે છે. અન્ય વિકાનોની રચના મૂળ શાસ્ત્રને સમજવા માટે એક માર્ગદર્શક કેકે સહાયક તરીકે ઉપયોગી બની શકે છે. પણ તે મૂળ શાસ્ત્રની કક્ષામાં આવી શકે નહિ. મૂળ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવા માટે માર્ગદર્શિકા પૂરક કે સહાયક બની શકે તોપણ મૂળ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ છોડીને માત્ર માર્ગદર્શિકાનો જ અભ્યાસ કરવો યોગ્ય નથી. અહીં તાત્પર્ય એ છે કે આપણાં પ્રસ્તુત સિદ્ધાંત 'હું પરમાત્મા છું'ને હૃદયગત કરવા માટે પણ આ પુસ્તક એક માર્ગદર્શિકા જ છે અને મૂળ શાસ્ત્ર નથી. પ્રવચનસાર, સમયસાર જેવાં મૂળ શાસ્ત્રોના અભ્યાસ વિના માત્ર આ પુસ્તકનાં અભ્યાસથી જ 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંત હૃદયગત થઈ શકે નહિ.

અત્યારે લેખિત અભિવ્યક્તિમાં ઘણો વિકાસ થયેલ છે. આપણે વર્તમાન ભાષા અને પદ્ધતિ પ્રમાણે વાંચવા ટેવાયેલા હોઈએ છીએ. આચાર્યદેવના શાસ્ત્રો હજારો વર્ષ પુરાણા હોવાથી તેમની રચના તે સમયની ભાષા અને પદ્ધતિ અનુસારની હોય છે. તેમાં થોડા શબ્દોમાં ઘણા ઊંડા અને ગંભીર ભાવો સમાયેલા હોય છે. તેથી તે આપણને સમજવી મુશ્કેલ કે અઘરી લાગે છે. પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સમજવા અને હૃદયગત કરવા માટે તેનો અભ્યાસ જરૂરી હોય

છે. જેમ દીવાથી દીવો પ્રગટે છે, તેમ જ્ઞાનીથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. તત્ત્વજ્ઞાનના પારગામી અને આત્માનુભવી આચાર્યદેવની રચનાથી જ તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સમજી શકાય છે. તેથી આચાર્યદેવના મૂળ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી શકીએ તેવી ક્ષમતા અને યોગ્યતા કેળવવી જરૂરી છે. તે માટે તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સમજવાની ખરેખરી રુચિ અને જરૂરિયાત જણાય તો તેનો અભ્યાસ અઘરો રહેતો નથી.

‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને સમજીને તેને હૃદયગત કરવા માટે કુંદકુંદાચાર્યદેવના પ્રવચનસાર, સમયસાર, નિયમસાર અને યોગીન્દુદેવના યોગસાર અને પરમાત્મપ્રકાશ જેવા શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ ખાસ જરૂરી હોય છે.

૧.૩. દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ

દરેક દ્રવ્યની રચના કે બંધારણને લગતી સામાન્ય બાબતોની જાણકારીને દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ કહે છે.

દરેક દ્રવ્યને સમાનપણે લાગુ પડતા તેના બંધારણના અભ્યાસને દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ કહે છે. દ્રવ્ય બંધારણમાં દ્રવ્યનું સત્ લક્ષણ, સત્નું ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્રૌવ્ય સહિતનું સ્વરૂપ, ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્રૌવ્યના કારણે પરસ્પર વિરોધી ધર્મો, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય વગેરે સંબંધી માહિતિ હોય છે. દ્રવ્ય બંધારણનો અભ્યાસ કરવાથી જ વસ્તુનું અનેકાંતસ્વરૂપ સમજાય છે. વસ્તુના અનેકાંત-સ્વરૂપની સમજણ વિના તત્ત્વજ્ઞાનનો કોઈ પણ સિદ્ધાંત સમજી શકાતો નથી.

ધન કમાવવા માટે ધંધો કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે ધંધા સંબંધી વસ્તુનું સ્વરૂપ, રચના કે બંધારણ

જાણવું જરૂરી હોય છે. તેમ આત્માની પ્રાપ્તિ માટે તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવામાં આવે છે, ત્યારે આત્માનું સ્વરૂપ, રચના કે બંધારણ જાણવું જરૂરી હોય છે. કાપડનો વેપાર કરવા માટે કાપડનું પોત, તેના તાણાવાણા વગેરે જાણવા જરૂરી છે. તેમ આત્મપ્રાપ્તિ કરાવનારા તાત્ત્વિક સિદ્ધાંતોને હૃદયગત કરવા માટે દરેક દ્રવ્યનું અને આત્માનું બંધારણ જાણવું જરૂરી હોય છે.

જેમ એકડો આવડયા વિના કોઈ પણ ગણત્રી આવડતી નથી તેમ દ્રવ્ય સામાન્યની સમજણ વિના તત્ત્વજ્ઞાનના કોઈ પણ સિદ્ધાંતની સમજણ થઈ શકતી નથી. તેથી તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સમજીને હૃદયગત કરવા માટે દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ અત્યંત આવશ્યક જ નહિ, અનિવાર્ય પણ છે.

તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવા માટે દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ મૂળભૂત પાયાની બાબત છે પરંતુ બહુ ઓછા શાસ્ત્રોમાં તેની ચર્ચા જોવામાં આવે છે. ખાસ કરીને કુંદકુંદાચાર્યકૃત પ્રવચનસાર (ગાથા ૯૩થી ૧૨૬)માં દ્રવ્ય બંધારણની વિશદ અને વિસ્તૃત ચર્ચા જોવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત કુંદકુંદાચાર્યકૃત પંચાસ્તિકાય સંગ્રહની શરૂઆતની ગાથાઓ (ગાથા ૧થી ૭૬૮)માં પણ તેનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ સમજાવવામાં આવ્યું છે. કુંદકુંદાચાર્યના જ આધારે કવિ રાજમલજીએ પંચાદ્યથી પૂર્વાર્ધ (ગાથા ૧થી ૭૬૮)માં દ્રવ્ય સામાન્યનું નિરૂપણ કર્યું છે.

દ્રવ્યનું સામાન્ય બંધારણ તથા દ્રવ્યનું અનેકાંત સ્વરૂપ એ એક અલગ વિષય છે અને તેની ચર્ચા અહીં શક્ય નથી. તોપણ આપણા વિષયભૂત સિદ્ધાંત ‘હું પરમાત્મા છું’ને સમજવા માટે દ્રવ્ય બંધારણ અને દ્રવ્યનું અનેકાંત સ્વરૂપ કઈ રીતે કાર્યકારી છે તે દર્શાવવા માટે તેનો અછડતો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

સત્ દ્રવ્ય લક્ષણમ્ (તત્ત્વાર્થસૂત્ર : ૫/૨૯) એ સૂત્ર અનુસાર દ્રવ્યનું લક્ષણ સત્ છે. હયાતી, મોજૂદગી, વિદ્યમાનતા, અસ્તિત્વ, હોવાપણું, છે પણું એ બધાં સત્ના સમાનાર્થી શબ્દો છે. કોઈ પણ દ્રવ્ય માટે સત્પણું એ તેની મૂળભૂત બાબત છે. દ્રવ્ય માટે ઓછામાં ઓછી જરૂરિયાત તેનું સત્પણું છે. આ સત્પણું જ તેને દ્રવ્ય તરીકે સ્થાપે છે. સત્ વિના કોઈ દ્રવ્ય હોય નહિ અને દ્રવ્ય હોય તો તે સત્ જ હોય. દ્રવ્યનું આ સત્ લક્ષણ નિર્દોષ, નિર્વિવાદ અને સર્વસ્વીકાર્ય છે. આ સત્ એક જ લક્ષણમાં દ્રવ્યના અન્ય સામાન્ય લક્ષણોનો સમાવેશ થઈ જતો હોવાથી તે પ્રમાણ લક્ષણ પણ છે.

સત્ એ દ્રવ્યનું પ્રમાણ લક્ષણ હોવાથી દ્રવ્યના સત્ એટલે કે અસ્તિત્વ લક્ષણમાં અન્ય સામાન્ય લક્ષણો કે ગુણો જેવા કે, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, અગુરુલઘુત્વ, પ્રદેશત્વ વગેરે તેમાં આપમેળે આવી જાય છે. આ ઉપરાંત દ્રવ્યના પરસ્પર વિરોધી ધર્મો જેવા કે, નિત્ય-અનિત્ય, એક-અનેક, તત-અતત્ વગેરે પણ સત્માં સમાય છે. આ રીતે દ્રવ્યના મુખ્ય અને મૂળભૂત લક્ષણ એવા સત્નું સ્વરૂપ એ જ દ્રવ્યનું બંધારણ હોય છે. દ્રવ્યનું લક્ષણ સત્ દર્શાવ્યા બાદ તુરત જ સત્નું સ્વરૂપ દર્શાવતા સૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે :

ઉત્પાદ-વ્યય-દ્વૈવ્યયુક્તં સત્ (તત્ત્વાર્થ સૂત્ર : ૫/૩૦) એટલે કે સત્નું સ્વરૂપ ઉત્પાદ-વ્યય-દ્વૈવ્ય સહિતનું હોય છે. એટલે કે સત્મય પદાર્થમાં ઉત્પાદ-વ્યય-દ્વૈવ્ય ^૧અવિનાભાવીપણે હોય છે. સત્ના આ સ્વરૂપના આધારે જ તેનું અનેકાંતસ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે. વસ્તુમાં વસ્તુપણાના નીપજાવનારા પરસ્પર વિરોધી બે ધર્મોનું એકી સાથે પ્રકાશવું તે વસ્તુનું અનેકાંતસ્વરૂપ છે. સત્મય પદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય અને દ્વૈવ્ય જેવા પરસ્પર વિરોધી બે ધર્મોથી

રચાયેલ છે તે તેના અનેકાંતસ્વરૂપને દર્શાવે છે.

ઉત્પાદ-વ્યય અને દ્વૈવ્ય જેવા પરસ્પર વિરોધી ધર્મો સાપેક્ષ હોવાથી એક જ દ્રવ્યમાં એક સાથે હોય શકે છે. વળી તેઓ અંશના ધર્મો છે. અને અંશીના ધર્મો નથી, તેથી પણ સાથે સંભવે છે. વળી ઉત્પાદ-વ્યય-દ્વૈવ્યમાં કોઈ સમયભેદ નથી તેથી પણ તેઓને સાથે રહેવામાં કોઈ વિરોધ નથી. આ રીતે પદાર્થ દ્વૈવ્ય એટલે કે કાયમ ટકીને ઉત્પાદ-વ્યયરૂપે કાયમ પલટતો રહે છે. આ કાયમ ટકીને કાયમ પલટવું એ જ વસ્તુનું અનેકાંતસ્વરૂપ છે. વસ્તુનું અનેકાંતસ્વરૂપ એક જ પ્રકારે સંભવે છે અને તેને સ્વીકારનાર એક માત્ર જૈન દર્શન જ છે. વસ્તુના અનેકાંતસ્વરૂપની કથન પદ્ધતિને સ્યાદાદ કહે છે.

અનેકાંતસ્વરૂપી વસ્તુના પરસ્પર વિરોધી બે ધર્મો મૂળભૂત રીતે ઉત્પાદ-વ્યય એટલે કે વ્યતિરેકીકી ધર્મ અને દ્વૈવ્ય એટલે કે અન્વયી ધર્મ છે. આ અન્વયી અને વ્યતિરેકી ધર્મોના આધારે બીજા અનેક ધર્મો કહી શકાય છે. જેમ કે, અન્વયપણે આપણો આત્મા ત્રિકાળ દ્રવ્યસ્વભાવરૂપ છે અને વ્યતિરેકપણે તે જ આત્મા તે જ સમયે પલટતી પર્યાયસ્વભાવરૂપ છે. અનેકાંતસ્વરૂપી આત્મા તેના કાયમ ટકતા એવા અન્વયી અંશની અપેક્ષાએ અભેદ, એકરૂપ, ત્રૈકાળિક પરિપૂર્ણ સામર્થ્યવાળો અને શુદ્ધ છે. જ્યારે નિરંતર પલટતા એવા વ્યતિરેકી અંશની અપેક્ષાએ સ્વાશ્રયે હોય ત્યારે શુદ્ધ અને પરાશ્રયે હોય ત્યારે અશુદ્ધ હોય છે. આપણો આત્મા તેની વર્તમાન વ્યતિરેકી અંશની અપેક્ષાએ પરાશ્રયે પ્રવૃત્તતો અશુદ્ધ અવસ્થાવાળો હોવાથી પામર છે. તોપણ તેના અન્વયી અંશની અપેક્ષાએ પરિપૂર્ણ સામર્થ્યવાળો શુદ્ધ હોવાથી પરમાત્મા છે.

આત્માનું જ્ઞાન બે પ્રકારે કામ કરે છે. એક તો અવલોકન કે પ્રતિભાસનું કામ કરે છે. આ પ્રકારના કાર્યને જ્ઞાનનું જાણપણું કહે છે. જ્ઞાનનું બીજું કાર્ય વિવેક કે ઓળખાણ કરવાનું છે. આ પ્રકારના કાર્યને જ્ઞાનની દષ્ટિ કહે છે. જ્ઞાનનું જાણવાનું કાર્ય સવિકલ્પ હોય છે. સવિકલ્પ હોવાના કારણે તે દ્રવ્યપર્યાયાત્મક વસ્તુને સર્વ પ્રકારે જાણનાર છે. પોતાના આત્માને દ્રવ્ય અને પર્યાય એમ બંને પ્રકારે જાણ્યા પછી તેની ઓળખાણ અભેદ દ્રવ્યપણે કે ભેદરૂપ પર્યાયપણે એ બેમાંથી કોઈ એક પ્રકારે કરે તે જ્ઞાનની દષ્ટિ છે.

જ્ઞાન ઉપરાંત શ્રદ્ધાનગુણ અને ચારિત્રગુણની પણ દષ્ટિ દ્રવ્ય કે પર્યાય એ બે પૈકી એક પ્રકારે હોય છે. પોતાના આત્માનો સ્વીકાર, પ્રતીતિ કે ભરોસો દ્રવ્ય કે પર્યાય એ બે પૈકી કોઈ એક પ્રકારે કરવો તે શ્રદ્ધાન કે દર્શનગુણની દષ્ટિ છે. જ્ઞાનની દષ્ટિની સાથે જ્ઞાન અનુસાર શ્રદ્ધાનની દષ્ટિ પણ હોય છે. અને જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનઅનુસાર ચારિત્રની દષ્ટિ હોય છે. આત્માનો આશ્રય કે આચરણ દ્રવ્ય કે પર્યાય પૈકી કોઈ એક પ્રકારે કરવો તે ચારિત્રની દષ્ટિ છે. પોતાના આત્માની ઓળખાણની રીત એટલે કે જ્ઞાનની દષ્ટિ, આત્માનો સ્વીકાર એ શ્રદ્ધાનની દષ્ટિ અને આત્માનું આચરણ એ ચારિત્રની દષ્ટિ છે. આત્માની આ પ્રકારની દષ્ટિ એટલે કે આત્માની ઓળખાણ, સ્વીકાર અને આચરણ દ્રવ્ય કે પર્યાય એ બે પૈકી કોઈ એક પ્રકારે જ સંભવે છે.

આત્માના જ્ઞાનગુણનું જાણપણું સવિકલ્પ છે પણ તે જ જ્ઞાનગુણની દષ્ટિ નિર્વિકલ્પ છે, જ્ઞાન ઉપરાંત શ્રદ્ધાન અને ચારિત્રની દષ્ટિ પણ નિર્વિકલ્પ હોવાના કારણે તે ભેદાભેદથી રહિત દ્રવ્ય કે પર્યાય એ બે પૈકી કોઈ એકપણે જ આત્માને ગ્રહણ કરે છે.

અનેકાંતસ્વરૂપી વસ્તુમાં વસ્તુપણાના નીપજાવનાર

પરસ્પર વિરોધી બે ધર્મો દ્રવ્ય અને પર્યાય હોય છે. આપણો આત્મા દ્રવ્ય અપેક્ષાએ અભેદ અને પર્યાય અપેક્ષાએ ભેદરૂપ હોય છે. દષ્ટિ હંમેશા નિર્વિકલ્પ હોવાથી તે ભેદાભેદરહિત અભેદ દ્રવ્યપણે કે ભેદરૂપ પર્યાયપણે હોય છે.

દ્રવ્ય અને પર્યાય એ સાપેક્ષ ધર્મો છે. દ્રવ્ય અને પર્યાય સાપેક્ષ ધર્મો હોવાથી તેમાં માત્ર અપેક્ષાએ ભેદ છે પણ તેમાં વસ્તુભેદ કે પ્રદેશભેદ નથી. એટલે કે એક અપેક્ષાએ આપણો આત્મા દ્રવ્યપણે છે અને તે જ આત્મા તે જ સમયે બીજી અપેક્ષાએ પર્યાયપણે છે. તેથી આત્માની દષ્ટિ એટલે કે આત્માની ઓળખાણ, સ્વીકાર અને આચરણ દ્રવ્ય કે પર્યાય એ બે પૈકી કોઈ એક જ પ્રકારે હોય છે.

પાણી વર્તમાનમાં અગ્નિ સંગે ઉષ્ણ અનુભવાય છે. તોપણ તે જ પાણી તે જ સમયે તેના સ્વભાવથી જોવામાં આવે તો શીતળ જ હોય છે. કેમ કે, ઉષ્ણ અનુભવાતું પાણી અગ્નિ ઉપર નાંખવામાં આવતાં તે અગ્નિને બૂઝાવી નાંખે છે. આ પાણીને જોવાની દષ્ટિ તેના પર્યાયસ્વભાવપણે ઉષ્ણ કે દ્રવ્યસ્વભાવે શીતળ એ બેમાંથી કોઈ એક જ પ્રકારે સંભવે છે. તેમાંથી પાણીને જોવાની દષ્ટિ તેના દ્રવ્યસ્વભાવથી શીતળપણે કરવી જ યોગ્ય છે. અને પર્યાયસ્વભાવથી ઉષ્ણપણે કરવી યોગ્ય નથી. આપણો આત્મા દ્રવ્ય અપેક્ષાએ પરમાત્મા છે અને પર્યાય અપેક્ષાએ પામર પણ છે. પણ તેની દષ્ટિ એટલે કે ઓળખાણ, સ્વીકાર અને આચરણ પરમાત્માપણે યોગ્ય છે અને પામરપણે યોગ્ય નથી.

દ્રવ્ય-પર્યાયરૂપ વસ્તુની દષ્ટિ તેના ત્રિકાળ દ્રવ્યસ્વભાવથી જ કરવી યોગ્ય છે. દ્રવ્યસ્વભાવ જ વસ્તુનો મૂળભૂત સહજ સ્વભાવ છે તે અનંત ગુણોના પરિપૂર્ણ સામર્થ્યથી સમૃદ્ધ હોય છે.

દ્રવ્યસ્વભાવપણે આપણો આત્મા અભેદ, એકરૂપ, શુદ્ધ, બુદ્ધ, ચૈતન્યધન, ધ્રુવ અને ત્રૈકાગ્નિક પરિપૂર્ણ સામર્થ્યથી સભર છે. તેથી દ્રવ્યસ્વભાવપણે આપણો આત્મા પોતે જ પરમાત્મા છે.

અનેકાંતસ્વરૂપી આત્માની દૃષ્ટિ તેની પલટતા પર્યાયસ્વભાવપણે કરવી યોગ્ય નથી. વસ્તુનો પર્યાયસ્વભાવ અનેકરૂપ, ભેદરૂપ, વિસદૃશ, કાયમ બદલતો ચિત્રવિચિત્રપણે હોય છે. પરાશ્રયને કારણે આપણો પર્યાયસ્વભાવ અત્યારે અશુદ્ધ અને અલ્પજ્ઞપણે છે. તેથી પર્યાયસ્વભાવપણે આપણો આત્મા પામર છે. પર્યાયસ્વભાવપણે વસ્તુ નિરંતર પલટતી અને ક્ષણિક હોય છે તેથી તે વસ્તુનું સાચું સ્વરૂપ નથી ક્ષણિક અને બદલાતા રહેવાના કારણે તે આશ્રય કે ધ્યાનનો વિષય થઈ શકતો નથી. આ કારણે વસ્તુનું સાચું મૂલ્યાંકન કે સ્વીકાર તેના પર્યાયસ્વભાવથી નથી. વર્તમાન પર્યાય પરાશ્રયે થતી અશુદ્ધ હોવાથી પર્યાયપણે પોતાનો સ્વીકાર કરવાથી પરાશ્રય ચાલુ જ રહે છે. પોતાની પર્યાય શુદ્ધ હોય તોપણ તે ત્રૈકાગ્નિક સામર્થ્ય ધરાવતી નથી અને ક્ષણિક છે તેથી કોઈ પણ રીતે પોતાની દૃષ્ટિ પર્યાયપણે યોગ્ય નથી. પર્યાયદૃષ્ટિ કરવાથી મિથ્યાત્વ ચાલુ જ રહે છે. તેથી પર્યાયદૃષ્ટિને મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવામાં આવે છે.

પરંતુ આ દૃષ્ટિ હંમેશાં જ્ઞાન અનુસાર જ હોય છે. જેવું જ્ઞાન તેવી જ દૃષ્ટિ. જ્ઞાન સમ્યક્ તો દૃષ્ટિ પણ સમ્યક્ અને જ્ઞાન મિથ્યા તો દૃષ્ટિ પણ મિથ્યા. સમ્યક્ જ્ઞાન, દ્રવ્ય અને પર્યાય એ બન્નેને તેની કિંમત અનુસાર જાણે છે. દ્રવ્ય સિવાય માત્ર પર્યાયને જાણનારું જ્ઞાન પ્રમાણ નથી. વર્તમાનમાં આપણાં જ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષપણે તો આપણને આપણી પલટતી પર્યાયનો જ પરિચય અને અનુભવ હોય છે અને ટકતા દ્રવ્યસ્વભાવનો કોઈ પરિચય કે

અનુભવ નથી. આપણને પર્યાય જ જણાય છે અને દ્રવ્યસ્વભાવ જણાતો નથી. તેથી પર્યાયને જ સ્વીકારીએ છીએ અને દ્રવ્યસ્વભાવને સ્વીકારતા નથી. જો આપણને આપણો દ્રવ્યસ્વભાવ અને પર્યાયસ્વભાવ બંને આપણા જ્ઞાનમાં જણાય અને આપણું જોર, મહત્ત્વ અને પ્રયોજન દ્રવ્યસ્વભાવમાં જ સ્થપાય તો જ આપણું જ્ઞાન અને તે અનુસારની દૃષ્ટિ સમ્યક્ થાય. ભલે, આપણાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનમાં આપણો દ્રવ્યસ્વભાવ ન જણાય તોપણ દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ કરવાથી અને વસ્તુના અનેકાંતસ્વરૂપનો યથાર્થ નિર્ણય કરવાથી આપણા પરોક્ષ જ્ઞાનમાં આપણા ત્રિકાળી દ્રવ્યસ્વભાવનો ખ્યાલ આવે છે. અને તેથી આપણા શ્રદ્ધાનમાં પણ આપણા આત્માનો તેના દ્રવ્યસ્વભાવપણે એટલે કે પરમાત્મસ્વભાવે સ્વીકાર થાય છે.

જ્ઞાન સવિકલ્પ હોવાથી દ્રવ્ય-પર્યાય બન્નેને એક સાથે જાણી શકે છે. પર્યાયને પ્રત્યક્ષપણે અને દ્રવ્યને પરોક્ષપણે અત્યારે પણ જાણી શકાય છે. દૃષ્ટિ નિર્વિકલ્પ હોવાથી આપણા આત્માની દૃષ્ટિ દ્રવ્ય કે પર્યાય એ બેમાંથી કોઈ એક જ પ્રકારે હોય છે. અનાદિકાળથી તે પર્યાયપણે પોતાને પામર માને છે. પણ જો દ્રવ્યસ્વભાવનો નિર્ણય દ્રવ્યના બંધારણના આધારે કરવામાં આવે તો કોઈ પણ પર્યાય તેના આધારભૂત દ્રવ્યસ્વભાવ વિના હોતી નથી તે ખ્યાલમાં આવે છે. અને આ દ્રવ્યસ્વભાવ જ નિરપેક્ષ, કાયમી અને અનંત ગુણોનો ભંડાર હોવાથી તે જ દ્રવ્યનું સાચું સ્વરૂપ છે અને તેના આશ્રયે જ દ્રવ્યસ્વભાવ જેવી જ પલટતી પર્યાય પણ પ્રગટે છે તેમ જાણી શકાય છે. તેથી પોતાની દૃષ્ટિ પણ પલટતી પર્યાયને બદલે ત્રિકાળ દ્રવ્યસ્વભાવપણે થવાથી આપણો આત્મા આપણને પામરને બદલે પરમાત્માપણે ભાસે છે.

૧.૪ દ્રવ્ય વિશેષનો અભ્યાસ

દરેક દ્રવ્યની પોતપોતાની વિશેષતાની જાણણીને દ્રવ્ય વિશેષનો અભ્યાસ કહે છે.

સમગ્ર વિશ્વમાં જીવ, પુદ્ગલ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ અને કાળ મળીને કુલ છ પ્રકારના દ્રવ્યો છે. આ દરેક દ્રવ્યનો જુદોજુદો ખાસ પ્રકારનો અભ્યાસ એ દ્રવ્ય વિશેષનો અભ્યાસ છે. આપણે સૌ જીવ દ્રવ્ય છીએ તેથી જીવની વિશેષતાનો અભ્યાસ આપણા માટે વધુ મહત્વનો છે. લગભગ દરેક શાસ્ત્રમાં જીવની કોઈને કોઈ વિશેષતાની ચર્ચા હોય જ છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખ, પુરુષાર્થ જેવા આત્માના વિશેષ ગુણો એ આત્માની વિશેષતા છે.

પ્રયોજનભૂત વસ્તુના સ્વભાવને તત્ત્વ કહે છે. પરમાર્થથી પ્રયોજનભૂત જીવ તત્ત્વ છે. આ જીવના પરિણામમાં અજીવ દ્રવ્યનું નિમિત્તપણું હોય છે. તેથી જીવ અને અજીવ એ બે દ્રવ્યરૂપ મૂળ તત્ત્વો માનવામાં આવ્યા છે. તે ઉપરાંત જીવ-અજીવની પરસ્પર નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણે થતી આસ્રવ, બંધ, પુણ્ય, પાપ, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ એ સાત પ્રકારના પર્યાયરૂપ તત્ત્વો છે. દ્રવ્યરૂપ બે અને પર્યાયરૂપ સાત મળીને કુલ નવ તત્ત્વો માનવામાં આવે છે. આ નવ તત્ત્વો પણ આત્માની વિશેષતા છે.

જીવનાં ૧. જ્ઞાનાદિ વિશેષ ગુણો અને ૨. નવતાવો ઉપરાંત ૩. આધાર-આધેય ૪. કારણ-કાર્ય ૫. કાર્તા-કર્મ ૬. ઉપાદાન-નિમિત્ત ૭. પ્રમાણ-નય વગેરે પણ જીવ દ્રવ્યની વિશેષતાઓ છે. આ બધી વિશેષતાઓનો અભ્યાસ અહીં આપણો વિષય નથી. પરંતુ આપણા પ્રસ્તુત વિષય ‘હું પરમાત્મા છું’ એ સિદ્ધાંતને હૃદયગત થવામાં આ વિશેષતાઓ કઈ રીતે કાર્યકારી છે તેની માહિતિ મેળવવા માટે અહીં સંક્ષિપ્ત ચર્ચા કરવામાં આવે છે.

૧. જ્ઞાનાદિ વિશેષ ગુણો

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખ, પુરુષાર્થ વગેરે જીવના વિશેષ ગુણો છે.

પોતાના શુદ્ધ પરમાત્મસ્વભાવની ઓળખાણ તે સમ્યગ્જ્ઞાન, તેનું શ્રદ્ધાન તે સમ્યગ્દર્શન, અને તેમાં લીનતા તે સમ્યગ્ચારિત્ર છે. આ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગથી પરમાત્મદશા તરફ પ્રયાણ થાય છે અને તેમાં જ આત્મિક અતીન્દ્રિય સુખનો આહ્લાદ આવે છે. આ રીતે આ બધાં વિશેષ ગુણો પોતાના પરમાત્મસ્વભાવ સાથે સંબંધિત છે અને આ બધા ગુણોની પ્રાપ્તિ ‘હું પરમાત્મા છું’ એ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાના પુરુષાર્થથી છે. આ રીતે આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખ, પુરુષાર્થ વગેરે વિશેષ ગુણો પોતાના પરમાત્મસ્વભાવના સ્વીકાર માટે કાર્યકારી છે. આ ગુણો પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો જ અંશ છે. અને ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતના હૃદયગતપણાથી તેની પ્રગટતા હોય છે.

૨. નવતાવો

પ્રયોજનભૂત જીવ-અજીવ દ્રવ્ય અને તેની ખાસ પ્રકારની અવસ્થાઓને તત્ત્વ કહે છે. જીવ, અજીવ એ બે દ્રવ્યરૂપ અને આસ્રવ, બંધ, પુણ્ય, પાપ, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ એ સાત પર્યાયરૂપ મળીને કુલ નવતાવો છે. આ નવ તત્ત્વોના શ્રદ્ધાનથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે.

નવતાવોનું શ્રદ્ધાન તે સમ્યક્ત્વ છે. એટલે કે નવતાવોને ભૂતાર્થનયથી જોવું તે સમ્યક્ત્વ છે. ભૂતાર્થનયથી જોવું એટલે કે જાણીતા નવતાવો દ્વારા તે નવતાવો જેના આશ્રયે છે તેવી તેમાં છૂપાયેલી ચૈતન્ય જ્યોતિને એટલે કે

પરમાત્મસ્વભાવને ઓળખવો તે છે. શુદ્ધાત્માના સ્વરૂપ માટે નવ તત્ત્વો અભૂતાર્થ એટલે કે અસત્યાર્થ છે. પણ તે જાણીતા છે અને તેના દ્વારા અજાણ્યા શુદ્ધાત્મા કે જે ભૂતાર્થ છે તેને ઓળખી શકાય છે. સમયસાર શાસ્ત્રમાં નવ તત્ત્વોના અધિકારો છે પણ તે દરેક અધિકારમાં જે તે તત્ત્વ દ્વારા પોતાના જ્ઞાયક એવા પરમાત્મસ્વભાવનો પરિચય કરાવ્યો છે. તેથી જેમ કોઈ ભૂસ્તર વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે તો ખનિજ પથ્થરમાં રહેલ સોનાને જોઈ શકે છે તેમ સમયસારનો અભ્યાસ કરનાર પણ પોતાની પામરદશામાં રહેલ પરમાત્મસ્વભાવને ઓળખી શકે છે.

પોતાના શુદ્ધાત્મા એટલે કે પરમાત્મસ્વભાવને ઓળખી 'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંતને સમજીને હૃદયગત કરવા માટે આ નવતત્ત્વોનો અભ્યાસ ઉપયોગી છે. તે આ રીતે —

જીવતત્ત્વ એ પ્રમાણના વિષયભૂત સર્વાંગી દ્રવ્ય-પર્યાયમય જીવદ્રવ્ય છે. આ જીવ દ્રવ્યમાં રાગ, ક્ષેપ, મોહ, જીવસ્થાન, ગુણસ્થાન, માર્ગણાસ્થાન જેવા અનેક પ્રકારના ભાવોની વચ્ચે તેના આશ્રયભૂત પોતાનો પરમાત્મસ્વભાવ મોજૂદ હોય છે. જીવની ભિન્ન-ભિન્ન અવસ્થાઓની અંદર એકરૂપ ત્રિકાળ સામાન્ય ધ્રુવ સ્વભાવ રહેલો છે. તેને ઓળખવો તે જીવ તત્ત્વની સાચી શ્રદ્ધા છે. આ રીતે જીવતત્ત્વની શ્રદ્ધા દ્વારા પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો પરિચય થઈ શકે છે.

જીવ સાથે સંબંધિત ^૩કર્મ-નોકર્માદિ અજીવતત્ત્વ છે. અનાદિકાળથી જીવ-અજીવ પરસ્પર નિમિત્ત-નેમિત્તિક સંબંધથી સંકળાયેલા છે. અજીવતત્ત્વ પરિચિત છે અને તેની સાથે સંબંધિત જીવતત્ત્વ પરિચિત નથી. પણ આ પરિચિત અજીવતત્ત્વ વડે જ અપરિચિત જીવતત્ત્વ અને તેમાં રહેલ

અસ્ખલિત ચૈતન્ય-સ્વભાવને ઓળખી શકાય છે અને આવી ઓળખાણ જ અજીવતત્ત્વની યથાર્થ શ્રદ્ધા છે. આ રીતે અજીવતત્ત્વોનાં શ્રદ્ધાન દ્વારા પણ પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો નિર્ણય થઈ શકે છે.

આસ્રવ, બંધ, પુણ્ય, પાપ તત્ત્વો એ જીવના પરલક્ષે થતા વિકારી ભાવો છે. આ વિકારી ભાવો પણ પોતાના અવિકારી આત્મદ્રવ્યનું જ પરિણમન છે. તેથી આ આસ્રવ, બંધ, પુણ્ય, પાપ જેવા પરિણામો પણ પોતાના પરિણામી પરમાત્મ-સ્વભાવને જ પ્રકાશનારા છે. આ કારણે વિકારમાં પણ અવિકારી આત્માને ઓળખવો, અશુદ્ધ અવસ્થામાં પણ શુદ્ધ સ્વભાવને જોવો, અલ્પજ્ઞતામાં પણ સર્વજ્ઞતાના સામર્થ્યને સમજવો, અપૂર્ણ પર્યાયની અંદર પણ પૂર્ણ સ્વભાવનો પરિચય કરવો તે જ આ આસ્રવ, બંધ, પુણ્ય, પાપ તત્ત્વોની સાચી શ્રદ્ધા છે. આ રીતે આસ્રવાદિ તત્ત્વની શ્રદ્ધા દ્વારા પણ 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજી શકાય છે.

સંવર, નિર્જરા, મોક્ષક્ષે આત્માના વીતરાગી શુદ્ધ ભાવો છે. આ શુદ્ધ ભાવો પોતાના શુદ્ધાત્માને આશ્રયે ઉત્પન્ન થયેલા છે અને તે શુદ્ધાત્માનું જ આંશિક સ્વરૂપ છે. પોતાના શુદ્ધાત્મા કે પરમાત્મસ્વભાવની ઓળખાણ હોય તેને જ આવા ભાવોની ઉત્પત્તિ હોય છે. તોપણ આ ભાવો પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનું જ પ્રતિનિધિત્વ કરનારા અને પોતાના પરમાત્મ-સ્વભાવને જ પ્રત્યક્ષપણે પ્રકાશનારા છે. તેથી સંવર, નિર્જરા, મોક્ષતત્ત્વની સાચી શ્રદ્ધા દ્વારા પણ પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની પ્રતીતિ થઈ શકે છે. આ રીતે સંવરાદિ તત્ત્વો શ્રદ્ધા દ્વારા પણ 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને આત્મસાત્ કરી શકાય છે.

ઉપર મુજબ નવ તત્ત્વો પૈકી કોઈ પણ તત્ત્વ દ્વારા પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને ઓળખી શકાય છે

અને તે ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવામાં કાર્યકારી થઈ શકે છે.

૩. આધાર-આધેય

પોતાનો ત્રિકાળ દ્રવ્યસ્વભાવ આધાર છે અને તેના આધારે પ્રગટતી શુદ્ધ પર્યાય તે આધેય છે.

‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત થવા માટે પોતાના ત્રિકાળ સામાન્ય પરમાત્મસ્વભાવને ઓળખવો જરૂરી છે. આ પરમાત્મસ્વભાવનો આશ્રય લેવાથી પોતાની પલટતી પર્યાયમાં પણ પરમાત્મદશાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. આ રીતે પરમાત્મસ્વભાવ એ આધાર છે અને પરમાત્મદશા એ આધેય છે. આ પ્રકારે આધાર-આધેયનો અભ્યાસ ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત થવામાં ઉપકારી બને છે.

૪. કારણ-કાર્ય

કારણને અનુસરીને કાર્ય હોય છે. આત્માના કોઈપણ કાર્ય માટે તેનું કારણ પોતાનો પુરુષાર્થ હોય છે.

કોઈ પણ કાર્યમાં પાંચ સમવાય એટલે કે પાંચ કારણોનો સમુદાય માનવામાં આવે છે. સ્વભાવ, નિમિત્ત, કાળલબ્ધિ, ભવિતવ્ય અને પુરુષાર્થ એ પાંચ કારણોમાં ઉપાદાન, નિયામક કે નિશ્ચય કારણ કોઈ હોય તો તે એક માત્ર પુરુષાર્થ જ છે. પોતાનો આત્મલક્ષી અંતરંગ પુરુષાર્થ સ્વાધીન અને સફળ હોય છે.

પૂર્વોત્તર પર્યાયને કારણ-કાર્યની વ્યવસ્થા તરીકે માનવામાં આવે છે. એટલે કે પૂર્વ પર્યાય સહિતના દ્રવ્યને કારણ તરીકે અને તેના પછીની તુરત જ પ્રગટતી ઉત્તર પર્યાય સહિતના દ્રવ્યને કાર્ય તરીકે

માનવામાં આવે છે. પૂર્વ પર્યાયમાં પ્રગટ અને લબ્ધિરૂપે અનેક કારણો મોજુદ હોય છે તેમાં જે કારણને અનુસરીને પોતાનો પુરુષાર્થ પ્રવર્તે તેવું કાર્ય ત્યાર પછીની ઉત્તર પર્યાયમાં પ્રગટ થાય છે આ રીતે કાર્યનું સાચું કારણ પુરુષાર્થ જ છે.

પોતાના ત્રિકાળ સામાન્ય પરમાત્મસ્વભાવરૂપ કારણને અનુસરીને પોતાની પલટતી પર્યાયમાં પરમાત્મદશારૂપ કાર્ય પ્રગટે છે. તેથી પોતાના ત્રિકાળ દ્રવ્યસ્વભાવરૂપ પરમાત્મસ્વભાવને કારણપરમાત્મા અને તેના આશ્રયે પ્રગટ થતી પોતાની પર્યાયસ્વભાવરૂપ પરમાત્મદશાને કાર્યપરમાત્મા કહે છે. આ કારણપરમાત્મારૂપ કારણ ત્રિકાળ મોજુદ છે. પોતાનો પુરુષાર્થ આ કારણને અનુસરીને પ્રવર્તે તો કાર્યપરમાત્મારૂપ પરમાત્મદશા પ્રગટે છે.

‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત થવાના કારણરૂપ પુરુષાર્થ પ્રવર્તે એટલે કે પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની ઓળખાણ, સ્વીકાર અને આશ્રયરૂપ પુરુષાર્થ પ્રવર્તે તો તેના ફળમાં પોતાની પલટતી પર્યાયમાં પણ પરમાત્મદશારૂપ કાર્ય પ્રગટે એટલે કે કાર્યપરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય.

કારણ-કાર્યની આ પ્રકારની વિશેષતાનો અભ્યાસ કરવાથી ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત થવાનો પુરુષાર્થ પ્રવર્તે છે.

૫. કર્તા-કર્મ

સ્વતંત્રપણે પરિણામતો પદ્ધર્થ તે કર્તા છે અને તે પરિણામતા પદ્ધર્થના સમયે સમયે થતા પરિણામ જ એનું કર્મ છે.

કર્તા-કર્મની ઉપરોક્ત પરિભાષા બતાવે છે કે જ્યાં પરિણામી-પરિણામપણું એટલે કે વ્યાપક-વ્યાપ્યપણું હોય ત્યાંજ કર્તા-કર્મપણું હોય છે. એટલે

કે કર્તા-કર્મ એક જ દ્રવ્યમાં અભિન્નપણે હોય છે. તેથી કોઈ અન્ય દ્રવ્ય કોઈ અન્ય દ્રવ્યનો કર્તા-હર્તા ક્યારેય હોતો નથી.

'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંતને સમજીને હૃદયગત કરવા માટે કર્તા-કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવું જરૂરી છે. કર્તા-કર્મનું સ્વરૂપ સમજવાથી સમજાય છે કે, પોતાની પરમાત્મદશા પ્રગટ કરવા માટે પરાશ્રયની કોઈ અપેક્ષા બિલકુલ હોતી નથી. પરપદાર્થનું કર્તૃત્વપણાં અજ્ઞાન દૂર કરવાથી પરાશ્રય ટળે છે. અને પરાશ્રય ટળી સ્વાશ્રય થવાથી પોતાના પરમાત્મસ્વભાવ જેવી પરમાત્મદશા સહજપણે પ્રગટે છે. પરમાત્મદશા પોતામાંથી જ પ્રગટ કરવાની છે. તેથી તે પોતાનું જ પરિણમન થશે. પરમાત્મદશા જો પોતાનું જ પરિણમન હોય તો પરમાત્મસ્વભાવી પરિણમતો પદાર્થ એ જ કર્તા હોય અને તેના પરિણમનમાં પ્રગટ થતી પરમાત્મદશા એ જ તેનું કર્મ હોય. કર્તા-કર્મનું આવું સ્વરૂપ પોતે પોતાના સ્વભાવથી જ પરમાત્મા છે તેમ બતાવવામાં ઉપકારી છે અને તેથી 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજવામાં પણ ઉપકારી છે.

૬. ઉપાદાન-નિમિત્ત

પોતાની નિજ શક્તિ અને તેને પ્રગટ કરવાના પુરુષાર્થને ઉપાદાન અને તે ઉપાદાનને અનુકુળ બાહ્ય સહકારી પર-પદાર્થની ઉપસ્થિતિને નિમિત્ત કહે છે.

કોઈપણ કાર્ય પોતાના ઉપાદાનથી થાય છે પણ તે સમયે તેને અનુકુળ નિમિત્તની હાજરી પણ અવશ્ય હોય છે. પોતાની નિજશક્તિમાં પરમાત્મસ્વભાવ હોય તો જ તેને પ્રગટ કરવાના પુરુષાર્થથી તેની પ્રગટતા થાય છે તે ઉપાદાનનું

સ્વરૂપ છે. અને આવી પ્રગટતા સમયે અનુકૂળ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનું નિમિત્તપણું પણ હોય છે. ઉપાદાન-નિમિત્તનું આવું સ્વરૂપ આપણને આપણી પરમાત્મદશા પ્રગટ કરવાના પુરુષાર્થને પ્રેરે છે.

'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંત વીતરાગી દેવ-ગુરુની પરંપરાથી પ્રવાહિત થયેલો છે અને સત્શાસ્ત્રોમાં સંગ્રહાયેલો છે. વર્તમાન સમયમાં તે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી દ્વારા પ્રસિદ્ધિને પામેલો છે. પોતાની પરમાત્મદશા પ્રગટ કરવાના પુરુષાર્થ માટેના નિમિત્તો અત્યારે પણ ઉપલબ્ધ છે. માત્ર પોતાની નિજ શક્તિ પરમાત્મસ્વભાવથી પરિપૂર્ણ છે એ નક્કી કરવા માટે 'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવા માટેના જરૂરી પુરુષાર્થની જ ખામી હોય છે. ઉપાદાન-નિમિત્તનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવાથી 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવા માટેનો પુરુષાર્થ અવશ્ય પ્રવર્તે છે. તેથી ઉપાદાન-નિમિત્તનો અભ્યાસ પણ 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત થવામાં ઉપયોગી બની શકે છે.

૭. પ્રમાણ-નય

દ્રવ્ય-પર્યાયાત્મક સર્વાંગી સ્વરૂપના સાચા જ્ઞાનને પ્રમાણ કહે છે. પ્રમાણપૂર્વકના અંશગ્રાહી જ્ઞાનને નય કહે છે. પ્રમાણ-નય આત્માની ઓળખાણના ઉપાય છે.

વસ્તુના દ્રવ્ય-પર્યાયાત્મક સંપૂર્ણ સ્વરૂપને સત્યપણે જાણવું તે પ્રમાણ છે. પ્રમાણપૂર્વક આત્માના અસલી, વાસ્તવિક, અભેદ, એકરૂપ, ત્રિકાળી પરમાત્મસ્વભાવરૂપી શુદ્ધાત્માને સીધો જાણવો તે શુદ્ધનય કે નિશ્ચયનય છે. અને તે જ શુદ્ધાત્માને તેના પર્યાયભેદ, ગુણભેદ કે બીજી કોઈ જાણીતી

બાબત દ્વારા આડકતરી રીતે જાણવો તે અશુદ્ધનય કે વ્યવહારનય છે. આપણા શુદ્ધાત્માને ઓળખવા માટે પ્રમાણ-નયનો ઉપાય આવશ્યક છે.

‘હું પરમાત્મા છું’ એ સિદ્ધાંતને સમજીને હૃદયગત કરવા માટે પ્રમાણ-નય દ્વારા પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને જાણવો જરી હોય છે. તેથી ‘હું પરમાત્મા છું’ એ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવા માટે પ્રમાણ-નયનો અભ્યાસ અત્યંત ઉપયોગી છે.

તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કરવાના નિયત ક્રમમાં સૌ પ્રથમ પાઠિભાષિક પરિચય પ્રાપ્ત કરી સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરતા સમયે પ્રથમ દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ કર્યા બાદ દ્રવ્ય વિશેષનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ અભ્યાસના અંતિમ ચરણમાં મોક્ષમાર્ગનો અભ્યાસ હોય છે. તેની ચર્ચા હવે કરવામાં આવે છે.

૧.૫. મોક્ષમાર્ગનો અભ્યાસ

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયને મોક્ષમાર્ગ કહે છે. આ મોક્ષમાર્ગની કલ્પવૃક્ષીને મોક્ષમાર્ગનો અભ્યાસ કહે છે.

આત્માર્થી જીવનું એક માત્ર પ્રયોજન મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગ હોય છે. પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોને હૃદયગત કરવાનું પ્રયોજન અને તેનું ફળ પણ મોક્ષમાર્ગ અને મોક્ષ જ છે. તેથી મોક્ષમાર્ગના અભ્યાસ વિના આ સિદ્ધાંતો હૃદયગત થઈ શકતા નથી.

આત્માના અનંતગુણો પૈકી દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ મૂળભૂત અને મહત્ત્વના ગુણો છે. આ ગુણો મિથ્યામાર્ગે હોય તો તે મિથ્યાદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ સંસારનો માર્ગ છે અને તે સમ્યક્માર્ગ

હોય તો તે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષનો માર્ગ છે.

મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગનું નિરૂપણ લગભગ દરેકેક શાસ્ત્રમાં કોઈને કોઈ પ્રકારે હોય છે. તેમાંથી તેનો અભ્યાસ કર્યા પછી તત્ત્વજ્ઞાનના કોઈ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનો ઉપાય વિચારવો જોઈએ. મોક્ષમાર્ગનો અભ્યાસ તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોનો હૃદયગત થવામાં પણ મદદરૂપ થાય છે.

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ: (તત્ત્વાર્થ-સૂત્ર:૧/૧) એ સૂત્ર અનુસાર સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણેયનું યુગપદપણું એટલે કે એકીસાથેપણું જ મોક્ષમાર્ગ હોય છે. એટલે કે ખરેખર મોક્ષમાર્ગ ત્રણ નથી પણ ત્રણેયનું એકીકરણ કે એકત્વ જ મોક્ષમાર્ગ છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં સૌપ્રથમ દર્શન એટલે કે શ્રદ્ધાન ગુણની મુખ્યતા હોવાથી તેને લેવામાં આવે છે અને ત્યાર પછી જ્ઞાન અને ચારિત્ર લેવામાં આવે છે. પણ મોક્ષમાર્ગના અભ્યાસના ક્રમમાં સૌ પ્રથમ જ્ઞાન હોય છે. ત્યાર પછી જ્ઞાનપૂર્વકનું શ્રદ્ધાન અને અંતમાં જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન પૂર્વકનું ચારિત્ર હોય છે.

આ રીતે મોક્ષમાર્ગના અભ્યાસના ત્રણ અંગો ૧. સમ્યગ્જ્ઞાન, ૨. સમ્યગ્દર્શન અને ૩. સમ્યક્ચારિત્ર છે. મોક્ષમાર્ગના આ ત્રણેય અંગોનો અભ્યાસ આપણા પ્રસ્તુત વિષય ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને સમજવામાં સહાયક બને છે. તેની વિગત આ નીચે આપવામાં આવે છે.

૧. સમ્યગ્જ્ઞાન

સ્વભાવ-વિભાવના ભેદજ્ઞાન સહિત અને સંશય, વિપર્યય અને અનધ્ય-વસાયના દોષ રહિત શુદ્ધાત્માના જ્ઞાનને સમ્યગ્જ્ઞાન કહે છે.

મોક્ષમાર્ગ માટે સૌપ્રથમ કાર્ય પોતાના શુદ્ધાત્માનો જાણવાનું હોય છે. સ્વભાવ-વિભાવના ભેદજ્ઞાનના બળે આ જાણપણું સંભવે છે. શુદ્ધાત્માના જાણપણારૂપ સમ્યગ્જ્ઞાન થતા જ્ઞાન સંબંધી ત્રણેય પ્રકારનો દાષો – સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય ટળી જાય છે.

'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજવામાં સમ્યગ્જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સહાયક હોય છે. તે આ રીતે—

સ્વ-પર કે સ્વભાવ-વિભાવના ભેદજ્ઞાનના આધારે થતી પોતાના શુદ્ધાત્મસ્વભાવની ઓળખાણ તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે. સ્વભાવ-વિભાવ વચ્ચેનો ભેદ પારખીને હું ત્રિકાળ સામાન્ય સ્વભાવપણે શુદ્ધાત્મા છું તેમ નક્કી થાય છે. શુદ્ધાત્મા એટલે કે પરમાત્મસ્વભાવના આવા જાણપણાને જ સમ્યગ્જ્ઞાન કહે છે. આ સમ્યગ્જ્ઞાન પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનું જ પ્રતિપાદન કરતો હોવાથી તે 'હું પરમાત્મા છું' તે સિદ્ધાંતનું પણ પ્રતિપાદન કરે છે.

સમ્યગ્જ્ઞાનમાં ભેદજ્ઞાન ઉપરાંત જ્ઞાન સંબંધી ત્રણેય પ્રકારના દોષોનો અભાવ પણ હોય છે. જે આ સિદ્ધાંતનું સમર્થન કરનારો છે. હું પરમાત્મા હોઈશ કે પામર હોઈશ ? એવા પ્રકારની શંકાને જ્ઞાન સંબંધીનો સંશય દોષ કહે છે. સમ્યગ્જ્ઞાનનો અભ્યાસ થતાં 'હું શુદ્ધાત્મા એટલે કે પરમાત્મા છું' તેનો શંકારહિત નિર્ણય થાય છે જે 'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંતની પુષ્ટિ કરે છે.

પોતે પરમાત્મસ્વભાવી હોવા છતાં પોતાને પામર માનવો તેને જ્ઞાન સંબંધીનો વિપર્યય દોષ કહે છે. સમ્યજ્ઞાનનો અભ્યાસ થતાં આ વિપર્યય દોષ દૂર થાય છે અને 'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંતની દૃઢતા થાય છે.

'હું પરમાત્મા કે પામર કાંઈક છું' પણ શું છું તેનો નિર્ધાર ન થાય તેને જ્ઞાન સંબંધીનો અનધ્યવસાય દોષ કહે છે. સમ્યગ્જ્ઞાનનો અભ્યાસ થતા અનધ્યવસાય રહિત પોતાના પરમાત્માપણાનો નિર્ધાર થાય છે અને તેથી 'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંતને ટેકો મળે છે.

૨. સમ્યગ્દર્શન

વિપરીત અભિનિવેશ રહિત શુદ્ધાત્માના શ્રદ્ધાનને સમ્યગ્દર્શન કહે છે.

ખોટી માન્યતા કે મિથ્યા અભિપ્રાયને વિપરીત અભિનિવેશ કહે છે. આ વિપરીત અભિનિવેશ મુખ્યત્વે વસ્તુના સ્વરૂપ સંબંધી અને તત્ત્વના નિર્ણય સંબંધી હોય છે. વિપરીત અભિનિવેશનું બીજું નામ મિથ્યાત્વ પણ છે. અનાદિ પરંપરાથી ચાલ્યા આવતા મિથ્યાત્વને અગૃહિત મિથ્યાત્વ કહે છે.

અગૃહિત મિથ્યાત્વ અનેક પ્રકારે હોય છે. તેમાં દેહમાં આત્મબુદ્ધિ, પુણ્યમાં ઉપાદેયપણું, તત્ત્વની અપ્રાપ્તિ, પર્યાયદષ્ટિ અને પરપદાર્થનું કર્તૃત્વ એ મુખ્ય છે.

ઉપરોક્ત અગૃહિત મિથ્યાત્વ ટાળવાને બદલે કુદેવ, કુગુરુ કે કુશાસ્ત્રના નિમિત્તે તેનું વધુ પોષણ થવું તેને ગૃહિત મિથ્યાત્વ કહે છે. અજ્ઞાનિક, વિપરીત, વૈનયિક, એકાંતિક અને સાંશયિક એ ગૃહિત મિથ્યાત્વના પ્રકારો છે.

ગૃહિત અને અગૃહિત એ બન્ને પ્રકારના મિથ્યાત્વ દૂર થવાથી ઉત્પન્ન થતા શુદ્ધાત્માના શ્રદ્ધાનને સમ્યગ્દર્શન કહે છે.

'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનું ફળ સમ્યગ્દર્શન છે. તેથી સમ્યગ્દર્શનનો અભ્યાસ પણ આ સિદ્ધાંતને સમજવામાં સહાયક હોય તે

દેખીતું છે. સમ્યગ્દર્શનના અભ્યાસ વડે તેના સાચા સ્વરૂપને સમજવાથી પોતાના શુદ્ધાત્મા એટલે કે પરમાત્મસ્વભાવનો સ્વીકાર થાય છે. જે ‘હું પરમાત્મા છું’ એ સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરે છે.

૩. સમ્યક્ચારિત્ર

અનંતાનુબંધી કષાયના અભાવપૂર્વક થતા શુદ્ધાત્માના આચરણને સમ્યક્ચારિત્ર કહે છે.

શુદ્ધાત્મામાં સ્થિરતા, લીનતા કે એકાગ્રતાને તેનું આચરણ કહે છે. શુદ્ધાત્માનું આવું આચરણ જ નિશ્ચયથી સમ્યક્ચારિત્ર છે જે વીતરાગભાવપણે હોય છે. આવું સમ્યક્ચારિત્ર અનંતાનુબંધી કષાયના અભાવપૂર્વક જ ઉત્પન્ન થાય છે.

જે અનંત સંસારનું કારણ છે એવા કષાયને અનંતાનુબંધી કષાય કહે છે. જે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એમ ચાર પ્રકારે હોય છે.

અનંતાનુબંધી ક્રોધ : કોઈપણ બાબતની અરુચિને ક્રોધ કહે છે.

પોતાના શુદ્ધાત્મસ્વભાવની અરુચિ અને શુભાશુભભાવની રુચિ તેનું જ નામ અનંતાનુબંધી ક્રોધ છે.

અનંતાનુબંધી માન : અનુકૂળ સંયોગી પરપદાર્થ કે પરભાવથી પોતાની મહત્તા માનવી તે માન છે.

પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની અવગણના કરીને ઘનાદિ પરપદાર્થો કે વ્રતાદિ પરભાવોથી પોતાની મોટાઈ માનવી તે અનંતાનુબંધી માન છે.

અનંતાનુબંધી માયા : કોઈ બાબતમાં આડોડાઈ, વક્તા, કુટિલતા કે વિરૂપતા રાખવી તે માયા છે.

પરાધીનતાના કારણભૂત લૌકિક શિક્ષણ આવડે અને સ્વાધીનતાના કારણભૂત પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનનું શિક્ષણ ન આવડે એવી આડ મારવી તે આત્માની અનંત આડોડાઈ છે.

પોતાનો આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવી અને જ્ઞાનનો કર્તા છે તેમ નહિ માનતા તેને રાગસ્વભાવી અને રાગનો કર્તા માનવો તે આત્માની અનંત વક્તા છે.

શુભભાવો દુઃખરૂપ અને દુઃખનું કારણ છે. તેમ છતાં તેને સુખરૂપ કે સુખનું કારણ માનવું તે આત્માની અનંત કુટિલતા છે.

રાગાદિ પરભાવો ^૪હૈય હોવા છતાં તેને ^૫ઉપાદેય માની તેના અભાવનો ઉપાય ન કરવો તેનો આત્માની અનંત વિરૂપતા કહે છે.

ઉપરોક્ત આત્માની અનંત આડોડાઈ-વક્તા-કુટિલતા-વિરૂપતા એ જ અનંતાનુબંધી માયા છે.

અનંતાનુબંધી લોભ : લાલચ કે તૃષ્ણાને વશ થઈ પરપદાર્થ કે પરભાવરૂપ પરિગ્રહનો સંચય કરવાની ભાવના રાખવી તેને લોભ કહે છે.

શુદ્ધાત્માને બદલે ઘનાદિ પરપદાર્થો અને વીતરાગસ્વભાવને બદલે વ્રતાદિ પરભાવોથી આત્માનો લાભ માની તેવા પ્રકારના પરિગ્રહનો સંચય કરવાની ભાવના રાખવી તે અનંતાનુબંધી લોભ છે.

ઉપરોક્ત અનંતાનુબંધી ક્રોધ-માન-માયા-લોભરૂપ અનંતાનુબંધી કષાયનો અભાવ થવાથી શુદ્ધાત્માના આચરણરૂપ સમ્યક્ચારિત્રની પ્રગટતા થાય છે.

સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શનની જેમ સમ્યક્ચારિત્ર પણ પોતાના શુદ્ધાત્મા એટલે કે

પરમાત્મસ્વભાવ સાથે સંબંધિત છે. તેથી તેના અભ્યાસથી પણ પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની સમજણ અને મહિમા આવી 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજવાનું સરળ બને છે.

આ રીતે મોક્ષમાર્ગનો અભ્યાસ એટલે કે શુદ્ધાત્માના જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન, આચરણરૂપ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો અભ્યાસ પોતાના શુદ્ધાત્મા એટલે કે પરમાત્મસ્વભાવ સાથે સંબંધિત છે. તેથી તે પોતાના શુદ્ધાત્મા કે પરમાત્મસ્વભાવના સ્વીકારમાં જ સહાયક છે તેથી તે 'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવામાં કાર્યકારી છે.

અંચલિઠા

સામાન્ય અને પ્રાથમિક તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસ વિના તત્ત્વજ્ઞાનનો કોઈ પણ સિદ્ધાંત સમજી શકાતો નથી. તેથી 'હું પરમાત્મા છું' અને તેના જેવા બીજા કોઈ સિદ્ધાંતને સમજીને હૃદયગત કરતાં પહેલા તત્ત્વજ્ઞાનનો કેટલોક અભ્યાસ આવશ્યક હોય છે અને આ અભ્યાસ તેના નિયત ક્રમાનુસાર હોવો જોઈએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીએ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવા માટે રોજના છ થી આઠ કલાક ફાળવવા માટે ભલામણ કરેલી છે. બારેય પ્રકારના તપમાં સ્વાધ્યાય સમાન બીજું કોઈ તપ નથી તેમ પણ શાસ્ત્રમાં આવે છે. તેથી મોટા ભાગનાં મુમુક્ષુઓ રોજના બે-ચાર કલાક તો આવો અભ્યાસ કરતા જ હોય છે. પરંતુ તેમ છતાં તત્ત્વજ્ઞાનની સાચી સમજણ ન આવતી હોય તો તેનું કારણ આ અભ્યાસ વ્યવસ્થિત અને પદ્ધતિસરનો નથી.

કેટલાક તો ગમે તે શાસ્ત્ર ગમે ત્યાંથી વાંચવા માંડે છે, કોઈ ધાર્મિક સામયિકો વાંચે છે, પ્રવચનો સાંભળે છે. આ રીતે તેનો અભ્યાસ અધકચરો અને છુટોછવાયો હોય છે. દશ જગ્યાએ દશ-દશ ફૂટ ખોદવાથી પાણી ન નીકળે પણ એક જ જગ્યાએ સો ફૂટ ઊંડા જાવ તો પાણી મળે. આ બાબત તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસને પણ લાગુ પડે છે. પારિભાષિક પરિચય ન હોય અને દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ કરે અને દ્રવ્ય સામાન્યની પાકી સમજણ વિના દ્રવ્ય વિશેષ અને મોક્ષમાર્ગનો અભ્યાસ કરવાથી કાંઈ ન વળે.

તત્ત્વજ્ઞાનનો સારી રીતે અભ્યાસ કરવા માટે તેના નિયત ક્રમને અનુસરવું જોઈએ. સૌ પ્રથમ પારિભાષિક પરિચય પ્રાપ્ત થયા પછી સત્શાસ્ત્રોનો સામાન્ય અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

ત્યારપછી સત્શાસ્ત્રોના વિશેષ અભ્યાસની શરૂઆત દ્રવ્ય સામાન્યથી કરવી જોઈએ. દ્રવ્ય સામાન્યના અભ્યાસ વિના દ્રવ્ય વિશેષ અને મોક્ષમાર્ગના અભ્યાસમાં આગળ વધવું યોગ્ય નથી.

તત્ત્વજ્ઞાનના કોઈ પણ સિદ્ધાંતનો સાર પણ દ્રવ્ય સામાન્યના અભ્યાસ વિના સમજી શકાતો નથી. તેથી દ્રવ્ય સામાન્યના અભ્યાસ પછી છ દ્રવ્યો, નવ તત્ત્વો, નિશ્ચય-વ્યવહાર, ઉપાદાન-નિમિત્ત, કર્તા-કર્મ વગેરે દ્રવ્ય વિશેષનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. દ્રવ્ય વિશેષના અભ્યાસના આધારે જે તે સિદ્ધાંતની સ્પષ્ટ સમજૂતી મળે છે. ત્યાર પછી તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતનું ફળ મોક્ષમાર્ગ અને મોક્ષ હોય છે તેનો અભ્યાસ પણ કરવો જોઈએ.

આ રીતે તત્ત્વજ્ઞાનનો સામાન્ય અભ્યાસ કર્યા પછી જે સિદ્ધાંતને સમજીને તેને હૃદયગત કરવાનો હોય તેના પાંચ પ્રકારે અર્થ વિચારી તેના ભાવાર્થને ગ્રહણ કરવો જોઈએ.

૨. તત્ત્વજ્ઞાનના જે સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનો હોય તેનો પાંચ પ્રકારે અર્થ વિચારી તેના ભાવાર્થને ગ્રહણ કરવો જોઈએ.

કોઈ પણ સિદ્ધાંતને જે પ્રકારે જાણી શકાય કે તેનો નિશ્ચય કયો શકાય તેને તેનો અર્થ કહે છે.

આ અર્થ પાંચ પ્રકારે થઈ શકે છે.

૧. શબ્દાર્થ ૨. નયાર્થ ૩. મતાર્થ ૪. આગમાર્થ અને ૫. ભાવાર્થ

તત્ત્વજ્ઞાનનો તેના નિયત ક્રમાનુસારનો સામાન્ય અભ્યાસ કર્યા પછી તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોને હૃદયગત કરવાનો ઉપાય કરવો જોઈએ. અહીંયા જે સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનો હોય તેનો સૌ પ્રથમ પાંચેય પ્રકારે અર્થ વિચારી તેના ભાવાર્થને ગ્રહણ કરવો જોઈએ. આ પાંચેય પ્રકારના અર્થ અને તે અનુસારનો આપણા પ્રસ્તુત વિષયભૂત 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતનો અર્થ હવે આપવામાં આવે છે.

૨.૧. શબ્દાર્થ

સિદ્ધાંતનો શબ્દશઃ તેની ધાતુ કે વ્યુત્પત્તિ અનુસાર અર્થ કરવો તે શબ્દાર્થ છે.

સિદ્ધાંત જે શબ્દોથી રચાયેલો હોય તે દરેક શબ્દના તેની ધાતુ કે વ્યુત્પત્તિ અનુસાર શબ્દશઃ અર્થ વિચારવો તે શબ્દાર્થ છે. આ શબ્દાર્થ પ્રમાણભૂત નથી. કેમ કે, એક જ શબ્દના અનેક અર્થ હોઈ શકે છે. વળી જુદા-જુદા ક્ષેત્રમાં પણ તેના જુદા-જુદા અર્થ જોવા મળે છે. તેમ જ એક જ ક્ષેત્રમાં પણ જુદા-જુદા કાળે તે શબ્દના અર્થ પણ બદલાઈ જતા જોવા મળે છે. આ કારણે શબ્દાર્થ વડે કોઈ સિદ્ધાંતનો ભાવ, આશય કે પ્રયોજનને પકડી શકાતું નથી.

'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંતનો શબ્દાર્થ પોતે જ સંપૂર્ણ સામર્થ્ય ધરાવતો ભગવાન આત્મા છે.

૨.૨. નયાર્થ

સિદ્ધાંતનું કથન કયા નય અનુસારનું છે તે જાણવું તેને તેનો નયાર્થ કહે છે.

સામાન્યપણે સિદ્ધાંતનું કથન દ્રવ્યાર્થિક કે પર્યાયાર્થિક નય અથવા નિશ્ચય કે વ્યવહાર નય અનુસારનું હોય છે. વસ્તુનું ત્રિકાળ દ્રવ્યસ્વભાવથી કથન કરવું તે દ્રવ્યાર્થિક નય છે અને તે જ વસ્તુને તેની પલટતી પર્યાયથી દર્શાવવી તે પર્યાયાર્થિક નય છે. કોઈ બાબતને સીધી રીતે કહેવી તે નિશ્ચય નય છે અને તેને જ બીજી કોઈ જાણીતી બાબત દ્વારા આડકતરી રીતે કહેવી તે વ્યવહાર નય છે.

'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંત દ્રવ્યાર્થિક નય કે નિશ્ચય નયનું કથન છે. પર્યાયાર્થિક નયે આપણો આત્મા અત્યારે પામર હોવા છતાં તે જ આત્મા તે જ સમયે દ્રવ્યાર્થિક નયે પરમાત્મા છે. વ્યવહાર નયે આપણો આત્મા અત્યારે પામરદશા ધરાવતો હોવા છતાં તે જ આત્મા તે જ સમયે નિશ્ચયનયે પરમાત્મસ્વભાવી છે.

૨.૩. મતાર્થ

સિદ્ધાંતનું સ્વરૂપ અન્ય મિથ્યા મતોનો કઈ રીતે 'યદિચ્છત કરે છે તેવા ગર્ભિત નિર્દેશને સમજવો તેને મતાર્થ કહે છે.

કોઈ પણ સત્ય સિદ્ધાંત અન્ય કલ્પિત મિથ્યા મતોનો ગર્ભિત રીતે પરિહાર કરતો જ હોય છે.. આ બાબતને સમજવી તે તેનો મતાર્થ કહેવાય છે.

'હું પરમાત્મા છું' એ સત્ય સિદ્ધાંત અનુસાર પોતે જ પોતાના ત્રિકાળ સ્વભાવથી પરમાત્મા છે. જૈન સિવાયના અન્ય સઘળાં મતપક્ષો મોટાભાગે પરમાત્માને પોતાની અંદરને બદલેલે બહારમાં જ ક્યાંક માને છે. તો કેટલાક એક જ પરમાત્મા છે અને તે 'સચરાચરમાં સઘળે વ્યાપ છે' તેમ માને છે. 'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંત અનુસાર આવા અન્યમતોનો ગર્ભિત રીતે આપમેળે નિષેધ થાય છે તેમ સમજવું તે તેનો મતાર્થ છે..

૨.૪. આગમાર્થ

સિદ્ધાંતનું કથન કયા આગમનું છે અને તે અન્ય આગમોને અનુકૂળ છે કે નહિ તેમ જ તે તીર્થંકરોથી પ્રકાશિત અને આચાર્યોની પરંપરાથી પ્રમાણિત છે કે નહિ ? તેની તપાસ કરવી તે આગમાર્થ છે.

'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંત પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી દ્વારા પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે તોપણ તે આગમના આધારે છે. યોગસાર, પરમાત્મપ્રકાશ, સમયસારાદિ અનેક આગમોનો કેન્દ્રવર્તી વિચાર જ પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનું

પ્રકાશન કરાવવાનો છે. લગભગ દરેક જૈનાગમો એકી અવાજે 'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંતનું સમર્થન કરનારા છે. વળી આ સિદ્ધાંત એકબીજા આગમ સાથે પૂર્વાપર મેળાપ રાખનારો અને વિરોધ વિનાનો છે. તેથી તે દરેક આગમને અનુકૂળ છે.

'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંત અતીતકાળના તીર્થંકર શાસનનાયક ભગવાન શ્રી મહાવીર, વર્તમાન વિહરમાન તીર્થંકર શ્રી સીમંધરદેવ અને ભાવિ તીર્થાધિનાથ શ્રી સૂર્યકીર્તિસ્વામી દ્વારા પ્રકાશિત છે. અને ગૌતમ ગણધરથી માંડીને કુંદકુંદાચાર્યદેવ, અમૃતચંદ્રાચાર્ય, યોગીન્દુદેવ વગેરે આચાર્યોની પરંપરાથી પ્રમાણિત છે. આ પ્રકારની ચકાસણી તે 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતનો આગમાર્થ જાણવો.

૨.૫ ભાવાર્થ

સ્વ-પર, હેય-ઉપાદેય, સુખ-દુઃખ વગેરે પ્રકારનો વિવેક કરી સિદ્ધાંતનો આશય, પ્રયોજન કે ભાવને સમજવો તે તેનો ભાવાર્થ છે.

પાંચેય પ્રકારના અર્થમાં ભાવાર્થ જ હંમેશાં ^{૧૦} ગ્રાહ્ય હોય છે.

'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંતનો ભાવ કે આશયને સમજીને તેને ગ્રહણ કરવો તે ભાવાર્થ છે. પોતે વર્તમાન પર્યાયપણે પામર હોવા છતાં પોતાના ત્રિકાળી દ્રવ્યસામાન્ય સ્વભાવપણે પરમાત્મા છે. આ પરમાત્મસ્વભાવ કાયમી છે, આશ્રયભૂત છે અને પોતાના આત્માનું અસલી સહજ સ્વરૂપ છે. પલટતી પર્યાય પણ અવસ્તુ નથી પણ તે કાયમી નથી, આશ્રયભૂત નથી કે પોતાનું અસલી સ્વરૂપ પણ નથી. વર્તમાનમાં તે

પરાશ્રયે થતી પામરદશા ધરાવે છે. તેથી પોતાનો સ્વીકાર કે શ્રદ્ધાન આ પરમાત્મસ્વભાવપણે કરવો જરૂરી હોય છે. અનાદિકાળથી પર્યાયપણે પોતાની પામરદશાનો સ્વીકાર છે તેના બદલે પોતાનો દ્રવ્યપણે પરમાત્મસ્વભાવનો સ્વીકાર કરવાથી પોતાની પર્યાયની પામરદશા ટળી પરમાત્મદશા પ્રગટે છે તેથી દ્રવ્ય-પર્યાયરૂપ પોતાના સ્વરૂપમાં પોતાનું દ્રવ્યસ્વરૂપ એટલે પરમાત્મસ્વભાવ જ પોતાનું સ્વ છે અને તે સિવાયનું સઘળું પર છે તે રીતે સ્વ-પરનો વિવેક કરી પોતાના સ્વનો એટલે કે પરમાત્મસ્વભાવનો સ્વીકાર કરવો તે જ ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતનો ભાવાર્થ છે.

આ રીતે સ્વ-પરનો વિવેક કર્યા પછી દ્રવ્ય-પર્યાયમય વસ્તુમાં પોતાનો દ્રવ્યસ્વભાવ કે જે પરમાત્માપણે છે તે જ ઉપાદેય હોય છે. કેમ કે, દ્રવ્યસ્વભાવ જ ત્રિકાળ ધ્રુવ હોવાથી આશ્રયભૂત છે અને અનંતગુણોથી ભરપૂર સામર્થ્યવાળો હોવાથી તેના આશ્રયે જ પોતાના પરમાત્મ-સ્વભાવ જેવી જ પરમાત્મદશા પ્રગટે છે. આ જીવ અનાદિકાળથી પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો અસ્વીકાર, અનાદર કે અવગણના કરીને પોતાને પોતાની પલટતી પર્યાયપણે પામર જ માને છે. પણ જો પોતે પોતાના આ પરમાત્મસ્વભાવને જાણે, માને અને તેનો આશ્રય કરે તો આ પરાશ્રયે થતી પામરદશા ટળી સ્વાશ્રયે થતી પરમાત્મદશા અવશ્ય પ્રગટે છે. આ રીતે અનેકાંતસ્વરૂપી દ્રવ્ય-પર્યાયમય વસ્તુમાં પોતાના દ્રવ્યમય પરમાત્મસ્વભાવને જ ઉપાદેય માની તેના ગ્રહણનો ઉપાય કરવો તે પણ ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતનો ભાવાર્થ છે.

હેય-ઉપાદેયનો વિવેક કરી પરમ ઉપાદેય એવો પોતાનો પરમાત્મસ્વભાવ જ અનંત સુખનો ભંડાર,

સ્વયમેવ સુખ સ્વભાવી અને સુખનું જ કારણ છે અને તે સિવાય સઘળું દુઃખમય અને દુઃખનું કારણ છે તેમ જાણવાથી સુખ-દુઃખનો વિવેક થાય છે. આ રીતે સુખ-દુઃખ વિવેક કરી સુખસ્વભાવી પરમાત્મસ્વભાવનો સ્વીકાર કરવો તે પણ ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતનો ભાવાર્થ છે.

અંગલિકા

શબ્દાર્થ, નયાર્થ, મતાર્થ, આગમાર્થ અને ભાવાર્થ એ પાંચેય પ્રકારના અર્થમાં માત્ર ભાવાર્થ જ ગ્રાહ્ય હોય છે.

શબ્દાર્થ કાળ અને ક્ષેત્ર અનુસાર બદલાઈ જતો હોય છે અને એક શબ્દના અનેક અર્થ પણ હોય છે તેથી સિદ્ધાંતનો આશય શબ્દાર્થ વડે પકડી શકાતો નથી. તેથી તે ગ્રાહ્ય નથી.

નયાર્થ વડે કયા નયનું કથન છે તે જાણી શકાય છે પણ તેથી સિદ્ધાંતનું પ્રયોજન પકડી શકાતું નથી તેથી તે પણ ગ્રાહ્ય નથી.

મતાર્થ વડે અન્ય મિથ્યા મતોનું નિરાકરણ થાય છે. પણ તેથી પોતાનું હિત સાધી શકાતું નથી. તેથી મતાર્થ પણ ગ્રાહ્ય નથી.

આગમાર્થ વડે સિદ્ધાંતની આગમ અનુસારની સિદ્ધિ થાય છે. પણ તેના વડે સિદ્ધાંતનું પ્રયોજન પાર પડતું નથી. તેથી તે પણ ગ્રાહ્ય નથી.

એક માત્ર **ભાવાર્થ** વડે જ સિદ્ધાંતનો આશય, પ્રયોજન કે ભાવને સમજી શકાય છે અને તેના ગ્રહણથી જ સિદ્ધાંતના અલૌકિક અને અચિંત્ય ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે આ ભાવાર્થ જ ગ્રાહ્ય જાણવો.

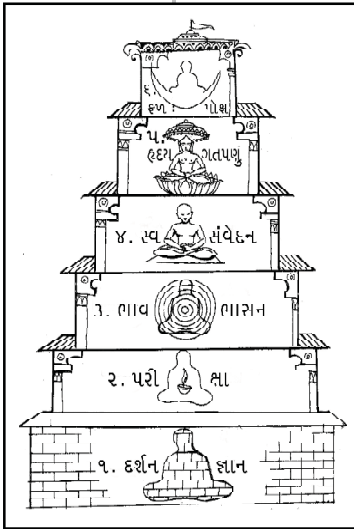
ભાવાર્થને સમજતા પહેલા શબ્દાર્થ, ન્યાર્થ, મતાર્થ અને આગમાર્થ પણ જાણવા જરૂરી હોય છે. કેમ કે, તે જાણ્યા પછી જ ભાવાર્થ સારી રીતે સમજી શકાય છે. તેથી સિદ્ધાંતના પાંચેય પ્રકારે અર્થ વિચારવા જરૂરી છે પણ પ્રયોજનભૂત ભાવાર્થ હોવાથી તે જ ગ્રાહ્ય જાણવો.

આ રીતે 'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંતનો ભાવાર્થ ગ્રહણ કરી તેને હૃદયગત કરવાનો ઉપાય કરવો જોઈએ.

૩. તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતનાં ભાવાર્થને ગ્રહણ કર્યા પછી તેને હૃદયગત કરવા માટે તેના યોગ્ય ક્રમાનુસાર આગળ વધવું જોઈએ.

તત્ત્વજ્ઞાનના કોઈ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવા માટે તેના પાંચ પ્રકારે અર્થ વિચારી તેના ભાવાર્થને ગ્રાહ્ય રાખવો જોઈએ ત્યાર પછી સિદ્ધાંતના આ ભાવને હૃદયગત કરવા માટે તેના યોગ્ય ક્રમાનુસાર આગળ વધવું જોઈએ. આ ક્રમમાં આપણે અત્યારે ક્યાં છીએ અને ક્યાં સુધી પહોંચવાનું છે તે આપણે જાતે જ નક્કી કરવાનું હોય છે. કોઈ પણ સિદ્ધાંતને હૃદયગત થવા માટેનો ક્રમ આ મુજબ છે..

૧. દર્શનોપયોગ ૨. અવગ્રહ ૩. ઈહા ૪. અવાય ૫. ધારણા ૬. સ્મૃતિ ૭. પ્રત્યભિજ્ઞાન ૮ વ્યાપ્તિ ૯. અનુમાન ૧૦. પરીક્ષા ૧૧. ભાવભાસન ૧૨. સંવેદન અને ૧૩. હૃદયગતપણું

આ બાબતની વિસ્તૃત સમજૂતી આ પછીનાં જુદા પ્રકરણમાં આપવામાં આવે છે.

ઉપસંહાર

'હું પરમાત્મા છું' જેવા તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો હૃદયગત કરવાનો ઉપાય માટે સૌ પ્રથમ તત્ત્વજ્ઞાનનો સામાન્ય અભ્યાસ તેના નિયત ક્રમાનુસાર કરવો જોઈએ. તત્ત્વજ્ઞાનથી વાકેફ થવા માટે પ્રથમ પારિભાષિક પરિચયનો અભ્યાસ થયા પછી સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આચાર્યદેવ રચિત શાસ્ત્રો જ સત્શાસ્ત્રો કહી શકાય છે. આચાર્યદેવના આ મૂળ શાસ્ત્રોના અભ્યાસ વિના તત્ત્વજ્ઞાનની સાચી સમજણ સંભવતી નથી. આ શાસ્ત્રોનો ઉપર છલ્લો અભ્યાસ કર્યા પછી વ્યવસ્થિત અભ્યાસ કરવા માટે સૌ પ્રથમ દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ ખાસ જરૂરી હોય છે. ત્યારબાદ દ્રવ્ય વિશેષ અને મોક્ષમાર્ગનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ પ્રકારે તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ થયા પછી તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોને હૃદયગત કરવાનો ઉપાય વિચારવો જોઈએ.

'હું પરમાત્મા છું' એ સિદ્ધાંત મૂળભૂત અને મહત્ત્વનો છે. આ આ એક સિદ્ધાંતમાં બીજા અનેક સિદ્ધાંતો સમાય જાય છે અને આ સિદ્ધાંત હૃદયગત થતા બીજા સિદ્ધાંતો હૃદયગત થવા સાવ સરળ હોય છે. આપણે જે

સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનો હોય તેના પાંચ પ્રકારે અર્થ વિચારી તેના ભાવાર્થને ગ્રાહ્ય રાખવો જોઈએ. સિદ્ધાંતના ભાવાર્થને ગ્રહણ કર્યા પછી

તેને હૃદયગત કરવા માટે તેના યોગ્ય ક્રમાનુસાર આગળ વધવું જોઈએ. આ પ્રકારની પ્રક્રિયામાંથી પસાર થતાં જે તે સિદ્ધાંત હૃદયગત થઈ શકે છે. આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત થવાનું ફળ પણ મહાન હોય છે. પણ તે માટેનો પુરુષાર્થ જરૂરી હોય છે.

આપણને લૌકિક શિક્ષણ મેળવવાની ઘેલણ હોય છે અને તેના માટે તનતોડ પ્રયત્ન હોય છે. આવા શિક્ષણમાં નીતિમત્તાની વાત પણ નથી હોતી તો આત્મોન્નતિની વાત ક્યાંથી હોય? આવું શિક્ષણ મેળવનાર અમલદાર લાંચિયો અને ભ્રષ્ટાચારી પણ હોય છે. કોઈ ત્રાસવાદી કે આતંકવાદી પણ ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવેલ હોય છે. ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવનાર કરચોરી કરવામાં કોઈ ^{૧૧}શોભ પામતો નથી. લૌકિક શિક્ષણ સરવાળે સંસારમાં જ રખડાવનાર હોવાથી તે કુશિક્ષણ છે. આવા કુશિક્ષણ માટે ભારે જહેમત, મોટો ખર્ચ અને ઘણી મુશ્કેલી પણ વેઠવામાં આવે છે. વર્ષોના વર્ષો તેની પાછળ વીતાવવામાં આવે છે પણ પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનનું સુશિક્ષણ મેળવવા છ મહિના પણ ફાળવાતા નથી.

જો પૂરી લગની અને ખરા હૃદયથી છ મહિના માટે પણ તત્ત્વજ્ઞાનનો વ્યવસ્થિત અભ્યાસ કરવામાં આવે તો તે હૃદયગત થઈ આત્માની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. આ બાબત આચાર્યશ્રી અમૃતચંદ્રના શબ્દોમાં—

(માલિની)

વિરમ કિમપરેણાકાર્યકોલાહલેન
સ્વયમપિ નિમૃતઃ સન્ પશ્ય ષ્ણમાસમેકમ્ ।
હૃદયસરસિ પુંસઃ પુદ્ગલાન્નિઙ્ઘામ્નો
નનુ કિમનુપલલ્લિર્માતિ કિંચોપલલ્લિઃ ॥

ભાવાર્થ : હે ભલ્ય તને બીજે નકામો કોલાહલ કરવાથી શો લાભ છે ? આવા બધાં કોલાહલથી તું વિરકત થા અને એક ચૈતન્યમાત્ર પરમાત્મસ્વભાવી પોતાના આત્માને નિશ્ચળ લીન થઈ દેખવાનો પ્રયત્ન કર. આ માટે તું એવો છ મહિનાનો અભ્યાસ કર અને પછી તપાસ કે તારા પોતાના હૃદય સરોવરમાં શરીરાદિ પૌદ્ગલિક પદાર્થથી જેનું તેજ-પ્રતાપ-પ્રકાશ ભિન્ન છે એવા શુદ્ધાત્માની પ્રાપ્તિ નથી થતી કે થાય છે. (સમયસાર : આત્મખ્યાતિ : શ્લોક : ૩૪)

ટિપ્પણ

(અઘરા તથા અપરિચિત શબ્દોના અર્થ)

૧. અવિનાભાવી પરસ્પર એક વિના બીજાનું ન હોવું તે; ઉત્પાદ, વ્યવ અને દ્રોવ્ય એકબીજા વિના હોતા નથી.
૨. સુવિકલ્પ કલ્પ એટલે ભેદ. અને વિકલ્પ એટલે વિશેષ પ્રકારનો ભેદ. આવા વિશેષ પ્રકારના ભેદ અને અભેદને જાણવું તે સુવિકલ્પ છે. ભેદના પક્ષે રાગ થતો હોવાથી રાગને પણ વિકલ્પ કહે છે પણ તે અર્થ અહીં નથી.
૩. કર્મ-તોકર્મ પૌદ્ગલિક કાર્મણ વર્ગણામાંથી બનેલું અને આત્મા સાથે સંબંધિત જ્ઞાનાવરણિયાદિ આઠ પ્રકારને કર્મ કહે છે. આ કર્મ પૈકી અભાતિકર્મના કારણે મળતા શરીરાદિ સંયોગોને નોકર્મ કહે છે.
૪. હેય છોડવા યોગ્ય. ત્યાજ્ય.
૫. ઉપાદેય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય. ગ્રાહ્ય.
૬. ધાતુ સંસ્કૃત ક્રિયાપદના મૂળરૂપને ધાતુ કહે છે. ધાતુમાંથી શબ્દની રચના થાય છે.
૭. વ્યુત્પત્તિ શબ્દની મૂળ ઉત્પત્તિ કર્મ રીતે થઈ તે બતાવનાર.
૮. પરિહાર નિષેધ, ત્યાગ.
૯. સયરાચર ચર અને અચર બધામાં, સ્થાવર-જંગમ બંધુચ, સર્વત્ર.
૧૦. ગ્રાહ્ય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, અનુગ્રહ કરવા યોગ્ય.
૧૧. ક્ષોભ મનનો ગભરાટ, વ્યગ્રતા, શરમ.મ.

સંદર્ભ ંથો

● **પ્રાસ્તાવિક** : સમયસાર : આત્મખ્યાતિ શ્લોક-૨૩

૧. **તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ તેના નિયત ક્રમાનુસાર કરવો જોઈએ.**

૧.૧. પારિભાષિક પરિચયનો અભ્યાસ

૧.૨. સતશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ

૧. રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર : ગાથા ૮,૯, ૪૩થી ૪૬; ● ૨. નિયમસાર ગાથા : ૮; ● ૩. તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિક : ૧/૧૨/૭/૫૪/૮; ● ૪. પરીક્ષામુખ ૩/૯; ● ૫. પદ્મનંદીપંચવિંશતિ : ૪/૧૦; ● ૬. ધવલ ૧ /૧, ૧, ૨૨/૧૯૬/૪; ● ૭. ક્ષાથપાહુડ ૧/૧,૧૫, પ્રકરણ : ૬૪/૮૨; ● ૮. બૃહદ્રવ્યસંગ્રહ ગાથા ૪૨ની ટીકા; ● ૯. જૈ.સિ.કોશ : ભાગ-૧ આગમની પ્રસ્તાવના પાનુ ૨૨૫.

૧.૩. **દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ**

૧. તત્ત્વાર્થસુત્ર ૫/૨૯,૩૦; ● ૨. બૃહદ્રવ્ય સંગ્રહ : ગાથા ૪ની ટીકા; ● ૩. પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ; - ગાથા ૪૦ની તાત્પર્યવૃત્તિ ટીકા.

૧.૪. **દ્રવ્ય વિશેષનો અભ્યાસ**

૧. પરમાત્મપ્રકાશ : અધ્યાય-૧, ગાથા ૫૭,૫૮ની ટીકા; ● ૨. સમયસાર : આત્મખ્યાતિ : શ્લોક ૭, ગાથા ૧૩, ગાથા ૭૫ની ટીકા, આત્મખ્યાતિ શ્લોક નં. ૪૯,૨૧૧; ગાથા ૧૮૧-૮૩ અને તેની ટીકા; ● ૩. સ્વામીકાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા : ગાથા ૨૨૨, ૨૨૩; ● ૪. આત્મમાંસા : શ્લોક ૪૮; ● ૫ તત્ત્વાર્થશ્લોકવાર્તિક : ૨/૧/૨/૧૧/૨૮/૧૩; ● ૬. પ્રવચનાસાર : ગાથા ૯૨, ૧૦૨, ૧૨૪ની ટીકા; ● ૭. આલાપપદ્ધતિ : ૯; ● ૮. સ્યાદ્વાદ મંજરી : ૨૮/૩૧૦/૯; ● ૯. નયચક્ર બૃહદ : ગાથા ૧૭૪; ● ૧૦. મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક : અધિકાર ૮ ઉપદેશનું સ્વરૂપ.

૧.૫. **મોક્ષમાર્ગનો અભ્યાસ**

૧. તત્ત્વાર્થસુત્ર : અધ્યાય ૧, સુત્ર ૧ અને તેની ટીકા; ● ૨. વ્યાયદીપિકા અધિકાર ૧, પ્રકારણ ૯, પાનુ ૮,૯,૧૧; ● ૩. બૃહદ્રવ્યસંગ્રહ : ગાથા ૪૨ અને તેની ટીકા; ● ૪. સર્વાર્થસિદ્ધિ : અધ્યાય ૮ સુત્ર-૧; ● ૫. સ્વામીકાર્તિકેયાનું પ્રેક્ષા : ગાથા ૩૧૮; ● ૬. ગુરુદેવશ્રીના વચનામૃત નં. ૨૭૫,૨૭૬; ● ૭. ધવલ : ૬/૧/૯-૧/૨-૩/૪૧/૫; ● ૮. બહેનશ્રીના વચનામૃત નં. ૫૮,૫૯,૧૯૭,૨૮૫,૩૮૯,૪૦૪,૪૨૯; ● ૯. મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક અધિકાર : ૯. મોક્ષમાર્ગનું સ્વરૂપ.

૨. **તત્ત્વજ્ઞાનના જે સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનો હોય તેનો પાંચ પ્રકારે અર્થ વિચારી તેના ભાવાર્થને ગ્રહણ કરવો જોઈએ.**

૧. પરમાત્મપ્રકાશ અધ્યાય ૧, ગાથા ૧ની ટીકા;

૨. બૃહદ્રવ્યસંગ્રહ : ગાથા ૨ની ટીકા; ● ૩. જૈ.સિ.કોશ : ભાગ-૧ : અર્થ : પાનુ ૧૩૫.

૨.૧. શબ્દાર્થ :: ૧. સર્વાર્થસિદ્ધિ : ૧/૩૩/૧૩૪; ● ૨. તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિક : ૧/૬/૫/૩૪/૧૮.

૨.૨. નયાર્થ :: ૧. સર્વાર્થસિદ્ધિ : ૧/૬/૨૦; ● ૨. ધવલ : ૧/૧,૧,૧/૩/૧૦; ● ૩. મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક અધિકાર ૭ : નિશ્ચય વ્યવહાર નયાભાસાવલંબી મિથ્યાદૃષ્ટિઓનું નિરૂપણ.

૨.૩. મતાર્થી :: ૧. ધવલ : ૧/૧, ૧.૩૦/૨૨૯/૯; ● ૨. સમભંગીતરંગિણી : પાનુ ૭૭.

૨.૪. આગમાર્થ :: ૧. બૃહદ્રવ્ય સંગ્રહ : ગાથા ૨૨ની ટીકા; ● ૨. ધવલ : ૩/૧, ૨, ૧૮૪/૪૮૧/૧.

૨.૫. ભાવાર્થ :: ૧. પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ : ગાથા ૨૭,૫૨,૬૧ની તાત્પર્યવૃત્તિ ટીકા; ● ૨. બ્રહ્દ્રવ્ય સંગ્રહ : ગાથા ૨ની ટીકા; ● ૩. પ્રવચનસાર ગાથા ૮૩ની ટીકા.

૩. **તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતના ભાવાર્થને સમજ્યા પછી તેને હૃદયગત કરવા માટે તેના યોગ્ય ક્રમાનુસાર આગળ વધવું જોઈએ.**

● **ઉપસંહાર** :: ૧. સમયસાર : આત્મખ્યાતિ શ્લોક ૩૪.

દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ

જેમ એકડો આવડ્યા વિના કોઈ પણ ગણતરી આવડતી નથી તેમ દ્રવ્ય સામાન્યની સમજણ વિના તત્ત્વજ્ઞાનના કોઈ પણ સિદ્ધાંતની સમજણ થઈ શકતી નથી. તેથી તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સમજીને હૃદયગત કરવા માટે દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ અત્યંત આવશ્યક જ નહિ, અનિવાર્ય પણ છે. (પ્રકરણ-૪ : 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંત હૃદયગત કરવાનો ઉપાય' : પાના નંબર ૭૩ માંથી)

हेतुलक्षी प्रश्नो

योग્ય વિકલ્પ પસંદ કરી બાબતોમાં ચોરસમાં દર્શાવો.

૧. મર્યાદાઓ પ્રયત્ન કરીને યશો શેનો ઉપાય કરવો જોઈએ ? ૧.
- A. તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો હૃદયગત કરવાનો
B. સત્તા-સંપતિ પ્રાપ્ત કરવાનો
C. સમાજની સેવા કરવાનો
D. તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોને કંઠસ્થ કરવાનો
૨. તત્ત્વજ્ઞાનના પાસિભાષિક શબ્દો અઘસ લાગવાનું કારણ શું છે ? ૨.
- A. તે સંદિગ્ધ અને સંકેશી હોવાથી
B. તેનો ઉપયોગ અને પરિચય ન હોવાથી
C. તેનો સ્પષ્ટ અને સ્પષ્ટિ ન હોવાથી
D. તે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાના હોવાથી
૩. પારમાર્થિક જગતના શાસ્ત્રા પુસ્તક કોણ છે ? ૩.
- A. છ-ખંડના અધિપતિ ચક્રવર્તી
B. વીતસંગી અસ્તિત્વ ભગવાન
C. દ્વિતોપદેશી જિનેન્દ્ર ભગવાન
D. આચાર્યશ્રી કુંદકુંદેવ
૪. વર્તમાન કાળમાં જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે સમજ પ્રાપ્ત કરવા શું આવશ્યક છે ? ૪.
- A. ચાસ્તે અનુયોગના સઘળાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ
B. પોસ્તાલીશ આગમોનો અભ્યાસ
C. બાર અંગોનો અભ્યાસ
D. કુંદકુંદચાર્યના પાંચ પરમાગમોનો અભ્યાસ
૫. કોનો અભ્યાસ કરવાથી વસ્તુનું અનેકાંતસ્વરૂપ સમજી શકાય છે ? ૫.
- A. સમયસારશાસ્ત્રનો B. મોક્ષમાર્ગનો
C. દ્રવ્ય વિશેષનો D. દ્રવ્ય બંધારણનો
૬. વસ્તુનાં અનેકાંત સ્વરૂપને સ્વીકારનાર કોણ છે ? ૬.
- A. ભાસ્તીય વૈદિક દર્શનો
B. સઘળાં સનાતન દર્શનો
C. એક માત્ર અસ્તિત્વ ભગવાન
D. એક માત્ર જૈન દર્શન

૭. અનેકાંતસ્વરૂપી વસ્તુના પરસ્પર વિરોધી બે ધર્મોમાં કોનો સમાવેશ નથી ? ૭.
- A. અપ્રગટ પરમાત્મસ્વભાવ અને પ્રગટ પામરદશા
B. ત્રિકાળી દ્રવ્ય અને પલટતી પર્યાય
C. ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રોવ્ય
D. દ્રવ્ય-ગુણ અને પર્યાય
૮. ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રોવ્ય જેવા પરસ્પર વિરોધી ધર્મો એક જ દ્રવ્યમાં એક સાથે હોય છે તેનું કારણ શું નથી ? ૮.
- A. ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રોવ્યમાં સમયભેદ હોતો નથી
B. ઉત્પાદન-વ્યય અને ધ્રોવ્ય એ સાપેક્ષ ધર્મ છે
C. ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રોવ્યનું અવિનાભાવીપણું હોય છે
D. ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રોવ્ય એ અંશના ધર્મો છે
૯. નવતત્ત્વોને ભૂતાર્થ નયથી જોવું એટલે શું ? ૯.
- A. નવેય તત્ત્વોનો વિશદ અને વિસ્તૃત અભ્યાસ કરવો તે
B. જાણીતા નવ તત્ત્વો દ્વારા ભૂતાર્થનયના વિષયભૂત અજાણ્યા શુદ્ધાત્માને ઓળખવો તે
C. નવેય તત્ત્વોને ભૂતાર્થ માનવા તે
D. નવ તત્ત્વોમાં મૂળભૂત એવા જીવ તત્ત્વને ઓળખવું તે
૧૦. આત્માના કોઈ પણ કાર્યમાં પુરુષાર્થ એ કેવું કારણ નથી ? ૧૦.
- A. વ્યવહાર કે નિમિત્ત B. નિશ્ચય કે ઉપાદાન
C. આત્મલક્ષી કે અંતરંગ
D. સ્વાધીન અને સફળ
૧૧. પાંચ કારણોના સમુદાયરૂપ પાંચ સમવાયમાં સાચું કારણ શું છે ? ૧૧.
- A. પુરુષાર્થ B. સ્વભાવ
C. કાળલબ્ધિ D. ભવિતવ્ય
૧૨. કર્તા-કર્મપણું કયાં હોતું નથી ? ૧૨.
- A. એક જ દ્રવ્યમાં અભિન્નપણું હોતું નથી
B. અનુકૂળ-અનુરૂપપણું હોય ત્યાં હોતું નથી
C. વ્યાપક-વ્યાપ્યપણું હોય ત્યાં હોતું નથી
D. પરિણામી-પરિણામપણું હોય ત્યાં હોતું નથી.

૧૩. આત્માના અનંતગુણો પૈકી મૂળભૂત ૧૨.
અને મહત્વના ગુણો કયા છે ?
- A. બધા જ ગુણો B. એક માત્ર જ્ઞાન
C. દર્શન - જ્ઞાન - ચાલિત્ર
D. જ્ઞાન - સુખ - વીર્ય
૧૪. મોક્ષમાર્ગ ખરેખર કેટલા છે ? ૧૩.
- A. ચાર છે : દર્શન, જ્ઞાન, ચાલિત્ર અને તપ
B. ત્રણ છે : સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચાલિત્ર
C. બે છે : નિશ્ચય અને વ્યવહાર
D. એક છે : સમ્યક્ સત્તત્ત્વ ૧૪.
૧૫. આત્માની અનંતાનુબંધી માયા અંતર્ગત તેની અનંત આડોડઈ શું છે ?
- A. સગાદિભાવો હેય હોવા છતાં ઉપાદેય માનવા તે
B. શુભભાવો દુઃખરૂપ હોવા છતાં સુખરૂપ માનવા તે
C. પોતે પોતાના જ્ઞાનનો કર્તા હોવા છતાં સગનો કર્તા માનવો તે ૧૫.
- D. લૌકિક શિક્ષણ આવડે અને પારમાર્થિક શિક્ષણ ન આવડે એવી આડ માણી તે
૧૬. બાણેય પ્રકરણ તપમાં કયા પ્રકરણ તપ સમાન બીજું કોઈ તપ નથી ? ૧૬.

- A. પ્રાયશ્ચિત B. ધ્યાન
C. ઉપવાસ D. સ્વાધ્યાય
૧૭. 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંત કોના દ્વારા પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે ? ૧૭.
- A. ભગવાન શ્રી મહાવીર B. ગણધરશ્રી ગૌતમ
C. આચાર્યશ્રી કુંડકુંદ
D. પૂજ્ય શ્રી કાનજીસ્વામી
૧૮. સિદ્ધાંતના પાંચ પ્રકરણ અર્થમાં હંમેશાં ૧૮.
- ગ્રાહ્ય કોણ હોય છે ?
- A. શબ્દર્થ B. ન્યાર્થ
C. ભાવાર્થ D. આગમર્થ
૧૯. સત્શાસ્ત્રમાં કોનો સમાવેશ નથી ? ૧૯.
- A. ગણધરની સ્થના B. વિદ્વાનની સ્થના
C. મુનિવરની સ્થના D. આચાર્યની સ્થના
૨૦. આત્મહિત માટે છ મહિનાનો શેનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ ? ૨૦.
- A. તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ
B. કમ્પ્યુટરનો અભ્યાસ
C. સંસ્કૃતનો અભ્યાસ
D. તપશ્ચરણનો અભ્યાસ

સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો

- નીચેના પ્રશ્નોના એક કે બે વાક્યોમાં જવાબ આપો
૧. શરીરસદિક મૂર્તિક પદ્મગલ દ્રવ્ય સાથેનો અનાદિનો એકપણાનો મોહ કઈ રીતે છૂટે ?
૨. તત્ત્વ જ્ઞાનના અભ્યાસના નિયત ક્રમના મુદ્દાઓ જણાવો.
૩. પાસિભાષિક પસ્થિયનો અભ્યાસ એટલે શું ?
૪. પાસિભાષિક પસ્થિયના અભ્યાસ માટે ઉપયોગી કોઈ પણ પાંચ શાસ્ત્રોના નામ આપો.
૫. 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજવા માટે કેવા પાસિભાષિક શબ્દોનો પસ્થિય અત્યંત આવશ્યક છે ?
૬. સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ એટલે શું ?
૭. શાસ્ત્ર કોને કહે છે ?
૮. સત્શાસ્ત્ર એટલે શું ?
૯. અનુયોગ એટલે શું ? તેના નામ આપો ?
૧૦. કુંડકુંદચાર્યકૃત પાંચ પરમાગમોના નામ આપો.
૧૧. 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવા કયા શાસ્ત્રોનો

- અભ્યાસ ખાસ જરૂરી છે ?
૧૨. દ્રવ્ય સામાન્યનો અભ્યાસ કોને કહે છે ?
૧૩. દ્રવ્ય બંધારણમાં કઈ બાબતોનો સમાવેશ હોય છે ?
૧૪. દ્રવ્યનું સત્ લક્ષણ કેવું છે ?
૧૫. દ્રવ્ય બંધારણની વિશદ અને વિસ્તૃત ચર્ચા કયા શાસ્ત્રોમાં જોવા મળે છે ?
૧૬. વસ્તુનું અનેકાંતસ્વરૂપ કેટલા પ્રકારે સંભવે છે ?
૧૭. સ્યાદ્વાદ એ શું છે ?
૧૮. આત્માનું જ્ઞાન કેવું છે ?
૧૯. આત્માની દૃષ્ટિ કેવી છે ?
૨૦. દ્રવ્ય વિશેષનો અભ્યાસ કોને કહે છે ?
૨૧. સમગ્ર વિશ્વમાં કેટલા પ્રકરણ દ્રવ્યો છે ? તેના નામ આપો ?
૨૨. તત્ત્વ કોને કહે છે ?
૨૩. તત્ત્વો કુલ કેટલા છે ? તેના નામ આપો.

૨૪. જીવ દ્રવ્યની વિશેષતાઓમાં શેનો સમાવેશ છે ?
૨૫. જીવના કોઈ પણ પાંચ વિશેષ ગુણોના નામ આપો.
૨૬. દ્રવ્ય-પર્યાયમાં આઘાત-આઘેય કયા પ્રકારે છે ?
૨૭. પાંચ સમવાયના નામ આપો.
૨૮. ક્ષરણ-કાર્યની વ્યવસ્થા કઈ રીતે માનવામાં આવે છે ?
૨૯. કર્તા-કર્મની પરિભાષા આપો.
૩૦. ઉપાદાન-નિમિત્ત કોને કહે છે ?
૩૧. પ્રમાણ-નય કોને કહે છે ?
૩૨. મોક્ષમાર્ગ કોને કહે છે ?
૩૩. સમ્યગ્જ્ઞાન કોને કહે છે ?
૩૪. જ્ઞાનસંબંધી ત્રણ દોષોનાં નામ આપો.
૩૫. સમ્યગ્દર્શન કોને કહે છે ?
૩૬. અગૃહિત મિથ્યાત્વ કોને કહે છે ?
૩૭. અગૃહિત મિથ્યાત્વના મુખ્ય પ્રકાર જણાવો.
૩૮. ગૃહિત મિથ્યાત્વ કોને કહે છે ?
૩૯. ગૃહિત મિથ્યાત્વના પ્રકાર જણાવો.

૪૦. સમ્યક્ ચાષ્ટિ કોને કહે છે ?
૪૧. અનંતાનુબંધી કષાય એટલે શું ?
૪૨. અનંતાનુબંધી ક્ષોધ કોને કહે છે ?
૪૩. અનંતાનુબંધી માન કોને કહે છે ?
૪૪. અનંતાનુબંધી માયા કોને કહે છે ? ટુંકમાં જણાવો.
૪૫. અનંતાનુબંધી લોભ કોને કહે છે ?
૪૬. પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી ક્ષનજીસ્વામી અનુસાર તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસ માટે રેજના કેટલા કલાક ક્ષણવવા જોઈએ ?
૪૭. અર્થ કોને કહે છે ? તેના પાંચ પ્રકાર જણાવો.
૪૮. શબ્દાર્થ કોને કહે છે ?
૪૯. નયાર્થ કોને કહે છે ?
૫૦. મતાર્થ કોને કહે છે ?
૫૧. આગમાર્થ કોને કહે છે ?
૫૨. ભાવાર્થ કોને કહે છે ?
૫૩. તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતને હૃદયગત થવાનો ક્રમ જાણવાથી આપણે આપણી જાતે શું નક્કી કરી શકીએ છીએ ?

ત્રીયેના પ્રશ્નોના વિસ્તૃત જવાબ આપો.

૧. તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કરી તેને હૃદયગત કરવા માટેનો ઉપાય કરવા માટેના મુદ્દાઓ જણાવો ?
૨. પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોના અભ્યાસ માટે પારિભાષિક પરિચયનો અભ્યાસ શાથી આવશ્યક છે ?
૩. શા માટે આચાર્યદેવની મૂળ રચના જ સતશાસ્ત્રની ગણનામાં આવે છે? અને તેના અભ્યાસથી જ સાચું તત્ત્વજ્ઞાન અને તેના સિદ્ધાંતો સમજી શકાય છે ?
૪. તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સમજવા માટે દ્રવ્ય સામાન્યના અભ્યાસનું મહત્ત્વ સમજાવો ?
૫. સત્ એ દ્રવ્યનું પ્રમાણ લક્ષણ કઈ રીતે છે ?
૬. 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતને વસ્તુના અનેકાંત-સ્વરૂપના આધારે કઈ રીતે સમજી શકાય છે ?
૭. આત્માની દૃષ્ટિ શા માટે તેના દ્રવ્ય સ્વભાવથી જ કરવી જરૂરી છે ?
૮. આત્માના જ્ઞાનનાં બે કાર્યો અને તેની પરસ્પર સંબંધિત ભૂમિકા સમજાવો.
૯. 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજવામાં આત્માના વિશેષગુણો કઈ રીતે ઉપયોગી છે ?
૧૦. 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજીને હૃદયગત કરવામાં નવ તત્ત્વોનો અભ્યાસ કઈ રીતે ઉપયોગી છે ?
૧૧. આઘાત-આઘેયનો અભ્યાસ 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત થવામાં કઈ રીતે ઉપકારી બની શકે છે ?

૧૨. આત્માના કાંઈ પણ કાર્યમાં પુરુષાર્થનું મહત્ત્વ સમજાવો.
૧૩. 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવામાં ક્ષરણ-કાર્યનો અભ્યાસ કઈ રીતે કાર્યકારી છે ?
૧૪. 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજવામાં કર્તા-કર્મનું સ્વરૂપ કઈ રીતે ઉપકારી છે ?
૧૫. ઉપાદાન અને નિમિત્તનું સ્વરૂપ સમજાવો અને તે 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવા માટે કઈ રીતે ઉપયોગી બની શકે તે સમજાવો ?
૧૬. 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવા માટે પ્રમાણ-નયનો અભ્યાસ કઈ રીતે ઉપયોગી છે ?
૧૭. 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજવામાં સમ્યગ્જ્ઞાનનો અભ્યાસ કઈ રીતે ઉપયોગી છે ?
૧૮. 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજવામાં સમ્યગ્દર્શનનો અભ્યાસ કઈ રીતે ઉપયોગી છે ?
૧૯. 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજવામાં સમ્યક્ચાષ્ટિનો અભ્યાસ કઈ રીતે ઉપયોગી છે ?
૨૦. 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતનો નયાર્થ સમજાવો ?
૨૧. 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતનો મતાર્થ સમજાવો ?
૨૨. 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતનો આગમાર્થ સમજાવો ?
૨૩. 'હું પસ્માત્મા છું' સિદ્ધાંતનો ભાવાર્થ સમજાવો ?
૨૪. પાંચ પ્રકારના અર્થમાં શા માટે ભાવાર્થ જ ગ્રાહ્ય હોય છે ? તે સમજાવો ?

દ્રવ્યબંધારણ

‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને સમજવા માટે દ્રવ્યબંધારણની સમજ અત્યંત આવશ્યક છે. દ્રવ્યબંધારણના અભ્યાસ વિના પારમાર્થિક કોઈ પણ સિદ્ધાંત સમજી શકાતો નથી. પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસમાં દ્રવ્યબંધારણની સમજણ એક પ્રાથમિક અને પાયાની બાબત છે.

દ્રવ્યબંધારણનો વિષય જેટલો મહત્વનો અને મૂળભૂત છે તેટલો જ તે સામાન્યજન માટે સંકીર્ણ અને શુષ્ક છે. વળી, તેની ચર્ચા પણ બહુ ઓછી જગ્યાએ જોવા મળે છે. ખાસ કરીને પ્રવચન શાસ્ત્રમાં તેની ચર્ચા છે. પણ આ મૂળ શાસ્ત્રની હજારો વર્ષ જૂની ભાષા અને પદ્ધતિ તેમ જ ગહન અને ગંભીર રહસ્યો જનસાધારણ માટે જટીલ હોય છે. તેથી આ વિષયની સરળ, સુગમ, સ્પષ્ટ અને આધુનિક પદ્ધતિ અનુસારની સ્ખુઆત હોય તો તે દરેકને લાભનું કારણ થઈ શકે છે. આ બાબતને લઈને લેખક દ્વારા આ વિષયનું વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ સર્વાંગીણ સ્ખુઆત કરતું પુસ્તક ‘દ્રવ્યબંધારણ’ નામે તૈયાર કરવામાં આવી રહ્યું છે.

દરેક દ્રવ્યનાં સામાન્ય સ્વરૂપ, સ્થના કે બાંધણી તે દ્રવ્યબંધારણ છે. દ્રવ્યનું લક્ષણ સત્ છે. સત્નું સ્વરૂપ એ જ દ્રવ્યનું બંધારણ છે. ‘દ્રવ્યબંધારણ’ પુસ્તકમાં સત્ની સંપૂર્ણ સમજૂતી, સત્નું ઉત્પાદન-વ્યય-દ્વૈવ્ય સહિતનું સ્વરૂપ, ઉત્પાદન-વ્યય-દ્વૈવ્યનું અવિનાભાવીપણું, ઉત્પાદન-વ્યય અને દ્વૈવ્ય જેવા પરસ્પર વિરોધી ઘર્મોને સાથે રહેવામાં અવિરોધ, દ્રવ્યનું અનેકાત્મક સ્વરૂપ, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, છ દ્રવ્યોની સિદ્ધિ, દ્રવ્યની સ્વતંત્રતા જેવા વિષયોની વિસ્તૃત અને વિશદ ચર્ચા કરવામાં આવી છે. ‘દ્રવ્યબંધારણ’ નામના આ પુસ્તકનો અભ્યાસ કર્યા પછી પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના દ્રવ્યબંધારણનો અભ્યાસ સહજ અને સરળ થઈ શકશે. તો આ પુસ્તકની અગાઉથી માગણી પ્રકાશક સંસ્થાને કરી આપની નકલ સુરક્ષિત કરવા વિનંતિ છે..

